

Трећи дио

САМОСТАЛНА ДЈЕЈСТВА БРИГАДЕ

Замашне и дуготрајне офанзивне операције њемачких дивизија у источној Босни у децембру 1943. године нису постигле предвиђене резултате. Снаге 3. корпуса и друге јединице НОВЈ сачувале су живу силу и оперативну способност.

У току и непосредно послје офанзиве повраћен је већи дио територије коју је непријатељ био запосјео а убрзо је и изведена операција којој је био циљ ослобођење Тузле и тузланског басена. Све је то показивало велику војну и политичку снагу НОП-а у источној Босни.¹⁾

Међутим, непријатељева офанзива је оживјела наде контрареволуционарних снага. Под њеним утицајем дошло је до бржег формирања јединица зеленог кадра у сјевероисточној Босни и до извјесне обнове и јачања таквих непријатељских формација у осталим крајевима источне Босне. Истовремено су оживјеле разбијене четничке јединице. Такође, у готово свим крајевима источне Босне продубљена је сарадња четника и зеленог кадра,²⁾ на чему је инсистирао и окупатор. Дража Михаиловић се 1. јануара 1944. године обратио Муслиманима Босне и Херцеговине и посебно квислинским јединицама милиције и зеленог кадра - да пређу преко ранијих покоља које су вршили четници и те јединице и да успоставе међусобну сарадњу. Био је то тактички заокрет четништва које је, послије одлука II засједања АВНОЈ-а, настојало да успостави сарадњу са муслиманском буржоазијом, нарочито оним њеним дијелом који је био прозападно оријентисан. У неким селима око Требаве један број зеленокадроваца је носио кокарде на фесовима. У селима у Посавини гдје живе Хрвати такође су образоване зеленокадровске јединице које су сарађивале с четницима.

У таквој ситуацији Штаб 3. корпуса је настојао да послје непријатељеве офанзиве и напада на Тузлу поновно успостави контролу над цијелом територијом источне Босне, среди и попуни своје јединице и, истовремено, спријечи јачање квислиншких снага.

Још у децембру је Штаб 3. корпуса издао саопштење о II засједању АВНОЈ-а и образовању Националног комитета. Исто тако је и политички комесар 17. дивизије објаснио значај тих одлука и поставио пред све бри-

1) СХ-шбипилачки рат, 2. стр. 195-6.

2) АВИИ, к. 195, регбр. 31/11-5 и АрхивЦК БиХ, извјештаји Цемала Биједића, секретара Окружног комитета КПЈ за Посавину, од 1. XII 1943. и 12. I 1944, бр. рег. 3/1975 и 23/1044

гаде задатак да се о њима упознају борци и народ у крајевима гдје бораве јединице.³⁾

Одлуке II засједања АВНОЈ-а и I засједања ЗАВНОБиХ-а. за које је у то вријеме владао велики интејзес у јединицама и међу народом, давале су снажну политичку основу за још шире мобилисање свих патриотских снага у борби против окупатора и домаћих издајника.

ПОГУНА БРИГАДЕ НА МАЈЕВИЦИ И ПОСАВИНИ

Послије повлачења са Тузле, главни задатак 16. муслиманске бригаде је био попуна, одмор и сређивање јединица. Пошто у долини Спрече тада нису постојали услови за попуну, ријешено је да се Бригада упути на Мајевицу.

Реорганизација Бригаде У току непријатељске офанзиве и у нападу на непријателл у Тузли 16. муслиманска бригада је имала преко 200 погинулих, смрзнутих и рањених бораца и руководиоца. У тим тешким борбама и изванредним напорима 30 до 50 бораца је било заробљено (у борбама на друму Кладањ - Живинице, на Криваји, у зеничком крају и на Спречи, из болнице и комора). Колико смо могли утврдити, није било случајева самоволзног напуштања јединица нити губљења оружја, сем на Тузли, гдје је непријатељ уз мртве борце 16. муслиманске бригаде, које није било могуће изнијети, нашао 2 исправне пушке и 1 пушкомитраљез, и на Спречи, гдје није извучено оружје погинулих другова.⁴⁾ Укупно су у току децембра 1943. и јануара 1944. из Бригаде погинула или се смрзла 102 борца.

Посебно су тешки губици били у кадровима: погинули су руководилац политодјела и руководилац СКОЈ-а Бригаде, три команданта батаљона, један политички комесар батаљона, један замјеник политичког комесара батаљона, 11 четних руководиоца (командири и замјеници и политички комесари) и 7 водника и деетара.⁵⁾

Међу погинулим и смрзнутим борцима и руководиоцима из Бригаде било је 20 чланова КПЈ.⁶⁾ Због тако великих губитака у току офанзиве и борби за Тузлу, а и у ранијим борбама на Романији, који се нису могли надокнадити попуном новим борцима, јер попуне од Вареша није било,⁷⁾ бројно стање 16. муслиманске бригаде се, послије другог напада на Тузлу, смањило готово на трећину онога с којим је октобра 1943. кренула од Живиница. Уз то, она је, по наређењу, у зеничком крају закопала 1 противколски топ, 4 минобацача и 6 митраљеза. Такође, и губитак комора на Спречи привремено је умањило њену способност за самостална дјејства. Све је то озбиљно утицало на њену борбену вриједност па је оцијењено да она послије повлачења од Тузле не би могла извршавати задатке какве

3) Архив ЦК СК БиХ, цит. извјештај политичког комесара 17. дивизије од 10. II 1944. г.

4) Види стр. 103 и 104 и напомену 244.

5) Губици су дати на основу статистичке обраде података о саставу 16. муслиманске бригаде.

6) Исто.

7) Глиго Мандић, цит. док., стр. 123.

је до тада добијала.⁸⁾ Међутим, њено језгро од око 340 бораца и руководица, колико је имапа крајем јануара 1944. године⁹⁾, било је и војнички и политички прекаљено, иекусно и способно да јој поврати и повећа борбену и морално-политичку вриједност.

Још у вријеме повлачен>а од Тузле, Штаб 3. корпуса је сматрао да је најважнији задатак што прије попуниће јединице. У том циљу је упутио бригаде 17. дивизије на Мајевицу.¹⁰⁾ Увече 22/23. јануара тамо је, из рејона села Осмака, кренула и 16. муслиманска бригада са једним бројем рањеника из корпусне болнице и Штабом 17. дивизије. Без узнемиравања је прешла друм Тузла- Зворник и сутрадан избила у село Растошницу, одакле се наредног дана (24. јануара) пребацила у рејон села Срнијежнице и Теочака.¹¹⁾ На том простору имапа је задатак да се одмори и попуни, да с њега контролише правце Зворник - Бијељина и Зворник - Лопаре и да, по потреби, садјејствује 15. мајевичкој бригади на правцима Лопаре - Бијељина и Корај - Бијељина.¹²⁾

У ширем рејону Теочака 16. муелиманека бригада је остапа до 3. фебруара. За то вријеме није имапа значајних борби. Главни задаци руководства у Бригади били су сређивање и одмор јединица и њихова попуна борцима из тог краја.¹³⁾

Због малобројности извршено је спајање по два батаљона у један: 1. и 3. су образовали Први баталлн, а 2. и 4. Други батаљон.¹⁴⁾ Одлуком Штаба 3. корпуса у састав 16. бригаде укључен је Муслимански батаљон из 3. војвођанеке бригаде. Он је постао њен 3. батаљон.¹⁵⁾

Формирање тог батап>она почело је крајем септембра 1943. Прво је формирана једна, а ускоро и друга чета. Оне су укључене у 3. војвођанску бригаду и од њих је, почетком октобра, формиран 5. (муслимански) бататлн, који је имао око 120 бораца. Учествовао је у нападу на непријатеља у Брчком, од 18. до 21. октобра 1943. а послије тога у новембру 1943. налазио се на положајима јужно од града, затварајући правац према Тузли.

Почетком децембра 1943. је у саставу 3. војвођанске бригаде кренуо преко Сребреника ка Грачаници и Требави. На том путу 5. батаљон је учествовао у борбама против зеленокадроваца, усташа и четника. Најтежу борбу је водио, 11. децембра, у селу Омербашићи. Ту је изненађен од стране знатно бројнијег непријател>а и имао знатне губитке. Учествовао је у за-

8) Лрхив ЦК СК БиХ, цит. извјештај политичког комесара 17. дивичије од 10. II 1944.

9) 'ЗООрмик НОР-а, ГХ/6. извјештај мохоћника политичког комесара 16. муслиманске бригаде ЦК КПЈ и Обласном комитету КПЈ за источну Босну, 31. VII 1944. док. бр. 129.

10) Зборник НОР-а, 1У/21, док. бр. 173, стр. 571.

11) Глиго Мандић, цит. д.. стр. 123, и Историјат, ст. 14

12) Зборник НОР-а, 1У/21, наређен>а Штаба 17. дивизије Штабу 16. муслиманеке бригаде од 29. и 30. I 1944. док. бр. 147 и 155

13) Сјећан>е аутора.

14) Исто.

15) Исто као у напомени 10. у цит. извјештају политичког комесара 17. дивизије од 10. II 1944. каже седа јеу том батал>ону дошло свега 35 наоружаних бораца. Говорећи о уласку тог батал>она, Чедо Минлеровић (цит. д. стр. 360) каже: «... Стигао нам је и један баталлн уг.чавном регрута...»

•тварању правца Добој - Тутла, у вријеме напада јединица 3. корпуга на непријатеља у Тузли¹⁶¹

Упоредо с организационим сређивањем и попуном 16. муслиманска бригада је интензивно патитички ;уе;ловала у селима гдје се налазила. Још 1941. године у Теочаку је образована квислиншка милипијска јединица. У вријеме доласка 16. бригада околна муслиманска села су била захваћена превирањем. Непријатељ је настојао да у њима створи зеленокадровско упориште, али Бригада је својим присуством и политичким радом у великој мјери то онемогућила.

Раније формиран народноослободилачки одбори су учвршћени а објављене су и антифашистичке организације (НОФ, УСАО БиХ и АФЖ).¹⁷⁾ Јединице Бригаде дале су неколико приредби и одржано је више састанака и разговора са мјештанима о актуелним титањима НОБ-а. Та села су се тада још јаче везала за НОП и у јединице 16. муслиманске бригаде из БиХ је мобилизацијом¹⁸⁾ и добровољним етупањем укључено близу 100 нових бораца.¹⁹⁾ Тиме је она извршила свој задатак у ширем рејону Теочака.

Покрет у Посавини По наређењу Штаба Дивизије, 16. муслиманска бригада 3. фебруара ујутро кренула из рејона Теочака ка Посавини са задатком даље попуне, политичког дјеловања и разбијања зеленокадровских и четничких јединица у том крају.²⁰⁾ На том путу, у Сребренику 4. фебруара прихватила је 10-15 сзоријих бораца (углавном из комолс који су се са Спрече пробиле у Сребреник и прикључили Тузланском НОП одреду.²¹⁾ Такође, ту је примила и једну десетину бивших црвеноармејаша, који су побјегли из њемамсе зоијске.²²⁾ Из Сребреника се пребацила у рејон Градачца, гдје је стацијонирала ИОП-а у муслиманским селима био јак и гдје непријатељ није успио да образује зеленокадровске јединице или да обнови раније јединице милиције.²³⁾ Бригада се размјестила у селима Вучковци, Мионица, Кереп. Из тих села у њене јединице се ступило 38 бораца и прикушћено је 7 пушака.²⁴⁾*

Од Градачца према Сави, у Посавини, непријатељ је имао, поред јединица у гарнизонима (Брчко, Орашје, Шамац), четничке и милицијске једи-

161) Историјат, књ. 1, стр. 14, о формирању и борбама 5. баталона 3. војвођанске бригаде добили своје пукошике ЈНА Есада Тихића, на чему му се лахвалујемо.

17) Зборник НОР-а, ТУ/22. «Штаба 17. дивизије Штабу 16. муслиманске бригаде из 1. II 1944. док. бр. 4.

18) Историјат, стр. 14, и сјећања аутора. Чедо Миндершић (цит. д. стр. 360) «НОМИЈМ да се у Теочаку и околини мобилисано око 150 нових бораца

19) Мобилизација је вршена у сарадњи са НОО. Они су састављали спискове младића предвиђених да уђу у Бригаду. На основу тога су они борци распоређивани по јединицама Међутим, било је и случајева да су неки од мобилисаних избјеганаца ту обавезу на својим јединицама насилно укључивале у своје редове. Касније је издан број гако мобилисаних добровољно нанустио Бригаду. (Сјећања аутора).

20) Историјат, стр. 14, и сјећања аутора.

21) Исто.

22) Исто.

23) Архив ЦК СК, извјештај Цемала Бијелића, секретара ОК КПЈ за Посавину Обласног комитета КПЈ за источну Босну, 22. I 1944, бр. рег. 25/1927.

24) Историјат, стр. 14.

нице по селима. Њихова борбено е била слаба, а неке од њих -ису биле спремне да се боре против НОВЈ. Међутим, квислиншке јединице служиле су окупатору као осигурање територије, отежавале су пгирење ути:лаја НОП-а и ометале дјејства Посавског НОП одреда²⁵) у том крају. Зато е, но одлуци Штаба 17. дивизије, 16. муслиманска бригада добила зада-ак да заједно са поменутиим Одредом разоружа те квислишпке јединице, **оОнови** народнослободилачке одборе и команде мјеста у већим селима у Посавини. На тај задатак је кренула ноћу 8/9. фебруара и у краћим су-хобима разоружала 25 четника а неутврђен број убила и ранила.²⁶) Њена два (2. и 3) баталона задржала су се у ширем рејону села Жабара до 16. тебруара. У том времену претресали су околна села и шуме, прогања-

На Мајрнипи, **фебруара)344.** године.

Тих даиа **је** извршено снајанл Посавског и тлхчшжког ПОП одреда.

26» Зборник НОР-а, 1 V / 22. извјенгтај команданта 57. дивизије од 10. II 1944. док. бр 44

јући преостале четничке групе, одржавали политичке разговоре са народом, давали приредбе и прикушнали оружје.²⁷⁾ За то вријеме је 1. батаљон боравио у рејону села Скугрић и у Модричи. До краја фебруара није било значајних борби, али су батаљони, дјејствујући са мањим јединицама (четама и водовима), потпуно растројили групе и заплијенили преко 40 пушака. Истовремено, у Бригаду је ступило (преко народноослободилачких одбора и команди мјеста у Модричи и др.) око 100 нових бораца.²⁸⁾ Већ 10. фебруара Бригада је имала око 650 бораца, од тога преко 200 њих није било наоружано.²⁹⁾ По одлуци Штаба Дивизије, у саставу 16. муслиманске бригаде је. 24. фебруара, ушао 4. (Модрички) батаљон Требавско-посавског одреда. Имао је око 130 бораца³⁰⁾ и постао је 4. батаљон Бригаде.

И тај батаљон је стекао прва борбена искуства. Формиран је почетком новембра 1943. године у Модричи и до почетка децембра је дјејствовао у троуглу Модрича - Озак - Босански Шамац. Вршио је нападе на групе усташа и четника и обезбјеђивао слободну територију Посавине и Требаве са сјеверне и сјеверозападне стране. У саставу Требавског НОП одреда учествовао је, почетком децембра, у борби против њемачких снага које су покушале извршити продор из Грачанице у Градачац. Поелије тога, у саставу 1. војвођанске бригаде нападао је ноћу 19/20. децембра 1943. непријателево упориште у Босанском Шамцу и допринио да посада буде убрзо савладана. Тада је убијено 84 а заробљено 119 непријателевих војника а задобијен је знатни ратни плијен. Концем децембра 1943. г. Батаљон је у вријеме непријателеве офанзиве обезбиједио пребацивање преко ријеке Босне партизанске болнице из Модриче и Тареваца, која је бројала око 150 рањеника. Послеје тога је водио неколико борби против усташа и четника око Модриче и 4. фебруара 1944. ушао је у састав новоформираног Требавско-посавског НОП одреда.³¹⁾

Тим попунама и уласком поменути два батаљона 16. муслиманска бригада је достигла своје раније организационо устројство (четири батаљона и приштапске јединице) и крајем фебруара имача је више од 800 бораца.³²⁾ Док је у периоду од формирања до другог напада на Тузлу у њеном саставу преовладавао раднички и грађански елемент - од нове попуне у њој преовлађују борци са села. У том времену, тим попунама, а и оним што се десило раније у Бригади, јавила су се у оштрој форми три озбиљна проблема: релативно слабо наоружање и недостатак муниције, мапо борбено искуство већине борачког састава и дијела десетара и водника и политичка неприпремљеност новопридошних бораца за веће напоре и тежа ратна искушења, у случају напуштања територије на којој су до тада били.

27) Историјат, стр. 15

28) Исто.

29) Хорник НОР-а, П/22, док. бр 44

30) Историјат, стр. 15, и Зборник НОР-а, ГУ/22, док. бр. 44.

31) Податке о формирању и борбама 3. (модричког) батаљона добили смо такође од гуковника Есада Тихића.

32) Оелшно а>-гора 11 према и ЈВЈештају иолитодје.ча 27. динизије 1 Централном коммтету КПЈ, 12. V 1944 године (Зборник НОР-а, IX(?, док. бр. 18) 16. муслиманска бригада је тада имала око 900 бохиш, од којих само 150 старих (тј. оних који су ступили у н.у 1943 године).

Батаљони који су тада ушли у састав Бригаде били су слабо наоружани. На примјер, батаљон из Требавско-посавског одреда донио је са собом два пушкомитралеза: »збројовку« и застарјелу »шошу«, која је слабо радила. Готово трећина бораца у Бригади била је ненаоружана. То је била њена велика слабост. Проблем наоружања није се могао ријешити на терену Посавине. Квислиншке (четничке и милицијске) јединице и саме су биле слабо наоружане а њихове разбијене групе у већини су избјегле у оксшне гарнизоне (Шамац, Орашје и Брчко) које Бригада тада није могла напасти и заузети.³³⁾

Још тежи проблем је било још недовољно неизграђена политичка свијест дијела бораца који су у то вријеме дошли у Бригаду. У већини су то били млади људи са села, многи неписмени, а политички још неприпремљени за тежа искушења која су их очекивала. Дио њих тешко се привикавао на услове живота и захтјеве дисциплине који су били знатно оштрији у бригадама него у партизанским одредима. Зато је било правило да се, поред интензивног политичког рада на објашњавању циљева НОП-а и устројства и задатака НОВЈ, у четама задужују чланови КПЈ и СКОЈ-ада посебно политички раде с новим борцима.³⁴⁾

Проблем политичке свијести и убијеђености у циљеве НОП-а није се могао ријешити преко ноћи. За њега је требало не само добро познавање менталитета тог људства него и доста стрпљивог и упорног рада.³⁵⁾

Дио новопридошлих бораца раније се налазио у квислинским (милицијским или домобранским) јединицама, а већина су били младићи (од 16 до 20 година) који до тада нису служили ни у чијим оружаним формацијама, па нису имали никаквог војног знања и борбеног искуства. Отуда је врло важан задатак у Бригади био да се нови борци што прије проведу крозвојну обуку и да стекну прва борбена искуства. Зато су се, за вријеме боравка у Посавини, војна обука и политички рад у јединицама Бригаде врло интензивно спроводили а проганане четничких и милицијских трупа служило је, поред осталог, и за стицање борбених искустава.³⁶⁾

Губици у току непријатељеве офанзиве (у децембру 1943) и у нападу на Тузлу, као и извршена реорганизација у току јануара и фебруара 1944. изазвали су велике кадровске промјене у свим јединицама

Штаб Бригаде остао је у ранијем саставу. Почетком јануара 1944. г. је на упражњено мјесто начелника Штаба дошао Ервин Салицбергер Станко, а за руководиоца СКОЈ-а постављена је Нађа Бисер.

Штаб 1. батаљона био је у следећем саставу: командант Садик Кадрушић Дик, политички комесар Асим Хоџић, замјеник команданта Цвицо Зеленовић, замјеник политичког комесара Ђамил Казазовић.

33» ПрпОлсм мапруган«! шпиг у истој мјери актуелан п за друг¹ јединице 17. дивизијо Види отиме: Архив Иј(к СК НиХ, нит извјештај политичког комесара 17. дивизије од 10. II 1944 34) Сјећан*- ауто!»

35» У фсђуару Ј* изишао први број бригадног листа 1(муелиманеке бригаде У њему у било најнише кшора о актуелним проблемима из жингта Вригаде и о аојно-политичкој сит>»цији у згмл.и и свијету (Архив ЦК СК ВиХ. шп и тн :птај политичког комеска-ара 1" дитиУ ол 10. II 1944

36) Историја г, стр 15.

Штаб 2. батаљон&. командант-; Арслан Готовушић, политички комесар Мустафа Мирица, замјеник команданта Давид Ђурић, замјеник политичког комесара Светислав Пишчевић Грцо.

Штаб 3. батаљона: командант Мустафа Бегановић, политички комесар - Дервиш Пашић, замјеник политичког комесара Анте Башић.

Штаб 4. батаљона: командант Мехмед Мујбеговић. политички комесар Ахмет Ђонлагић, замјеник команданта Авдо Иширлија и замјеник политичког комесара Аеим Мујкић.

ДЈЕЈСТВА У ГОРЊЕМ ПОДРИЊУ

Припремајући се за пролетна дјејства у духу задатака који су били ави-зирани од Врховног штаба, Штаб 3. корпуса је, још у фебруару, почео да врши реорганизацију јединица и њихову предислокацију. Он је у то време, због предстојећих задатака НОВЈ у Србији, обраћао све већу пажњу долини Дрине. Још средином фебруара наре⁷⁷ио је да се у сребреничком крају, гдје је била 6. боеоанска бригада, пребаци и 2. крајишка бригада 27. дивизије.⁷⁷) Такође је и Обласни комитет КПЈ за источну Босну на савјетовању у Власеници, крајем фебруара, указивао на потребу да се оживи партијски рад на територији јужно од пруге Сарајево - Вишеград, тј- У горњем Подрињу.⁷⁸)

Прелазак у
састав
27. дивизије

У склопу тих задатака извршена је реорганизација јединица 3. корпуса. Између осталог, ријешено је да се 16. муслиманска бригада издвоји из састава 17. и укључи у састав 27. дивизије НОВЈ, која се тада налазила са двије бригаде (2. крајишком и 19. бирчанском) у горњем Подрињу. Првојеодлученодасеиз 27. дивизије извуче 17. мајевичка бригада и упути на Мајевицу, гдје су вршене припреме за формирање нове (38) источнобоеоанске дивизије.³⁹) Штаб 3. корпуса је извијестио Врховни штаб да реорганизацију врши »због ширих могућности мобилизације сјеверно од линије Добој - Тузла - Зворник (и) због потребе присуства Муслиманске бригаде на сектору Калиновик - Фоча - Сарајево...«

При крају фебруара је 16. муслиманска бригада напустила Поеавину и упутила се, по наређењу команданта Дивизије, на Мајевицу, у рејон села Теочака, Кораја и Челића. У току покрета и по доласку на Мајевицу наставила је интензивни војни и полштички рад у јединицама и на терену.⁴⁰) Батаљон нису имали борби, сем 1. батаљон, који је у Теочаку изненадила једна јака група зеленог кадра. Поелије трочасовне борбе он се повукао, али су и зеленокадровци то учинили у току ноћи, па се батаљон сутрадан поново вратио у Теочак.⁴¹)

37) Архив ВИИ, нарсење Штала 3. корпуса Штабу 27. дивизије од 17. II 1944, к. 1111, бр. рег. 4/6.

38) Архив ЦК СК ВнХ. занисник са обласног партијског санЈотовања V Власеници, рег. бр. 2235/8.

39) Зборник НОР-а. IУ/23, издаад из кн>иге депеша Штаба 3. корпусеа за маргт 1914 док. бр. 165

40) Историјат, стр. 15.

41) Батаљон није нмао у току дана обезбјеђење већ самостражара. ТоЈебиоразлогдајенепријател. лако дошао изнад села и присилио га да се повуче.

Већ 7. марта Штаб 3. корпуса је наредио команданту 17. дивизије да са 16. бригадом крене с Мајевике за Власеницу. Тај покрет је извршен од 11. до 13. марта.⁴²⁾ У Власеници је Штаб Бригаде упознат да улази у састав 27. дивизије и да се Бригада упућује у горње Подриње с оријентацијом да се још попуни и да, у перспективи, с обзиром на састав становништва у том крају, постоји могућност да чак прерасте у муслиманску дивизију.⁴³⁾

У Власеници је Бригаду чекао њен дио одјеће и обуће коју је добио 3. корпус од савезника. Још од половине јануара 1944. су савезнички авиони неколико пута допремали у источну Босну близу 4.500 пари ципела, знатно мање одјеће и нешто санитетског материјала.⁴⁴⁾ Штаб 3. корпуса је намјеравао да дио тог материјала упути на Мајевицу за 16. муслиманску бригаду,⁴⁵⁾ али је од тога одустао када је ријешо да је пребаци у 27. дивизију. И када је Бригада стигла у Бирач, добила је тај материјал.

Послије краћег одмора и припрема, Бригада се из Власенице 15. марта упутила ка рејону Рогатице. Кретала се слободном територијом и, када је стигла у рејон села Закомо – Думањићи, Штаб је предузео мјере да се у једном непрекидном покрету пребаци у горње Подриње. Штабови батаљона, команде чета, водници и десетари су упознати са ситуацијом на терену, распоредом непријатеља и са задацима које је добила Бригада. Посебно је указано на потребу будности, маршевске дисциплине и помоћи борцима који у току марша изнемогну и буду заостајали. Пред покрет су из батаљона издвојени изнемогли борци и упућени у позадинске јединице.⁴⁶⁾

Намјера Штаба Бригаде је била да из покрета прво нападне непријатеља у Устипрачи (1. и евентуално 2. батаљон) а да послије тога заузме Горажде (2. и 4. батаљон и батаљон Романијског НОП одреда, који се кретао с Бригадом).⁴⁷⁾ Одлука за напад на та упоришта требало је да се донесе када им се јединице приближе и када се добију потпунији подаци о снази непријатеља (јер су они којима се располагало били застарјели).⁴⁸⁾

Ујутро, 18. марта, 16. бригада је кренула ка долини ријеке Праче (скица бр. 11). Убрзо је непријатељ обасуо минобацачком ватром претходницу бригадне колоне – 2. батаљона 16. муслиманске бригаде која је избила пред В. Ком (к. 1269).⁴⁹⁾ Колона је, међутим, наставила покрет и, кад је стигла у висину села Милковића, чула се борба. То је непријатељ из Рогатице изненадио италијанску партизанску бригаду и нанио јој осјетне

42) Архив ВИИ, тановијес-г Штаба 16. муслиманске бригаде од 11. III 1944. к. 1112, бр. рег. 1/9. (Бригада је чекала на Мајевици да се прикупи ком<1ра која је требало да пребаци храну и стоку за Бирач).

43) Глмго МандиН, пит. д., стр. 130.

44) Зборник НОР-а, IY/21, док. 173, стр. 573-4, и Зборник НОР-а. IY/23, док. бр. 165.

45) Зборник НОР-а, IY/21, гшсмо комаиданта политичком комесару 3. корпуса, без датума, ијеронал«) од 31. I 1944, док. бр. 174.

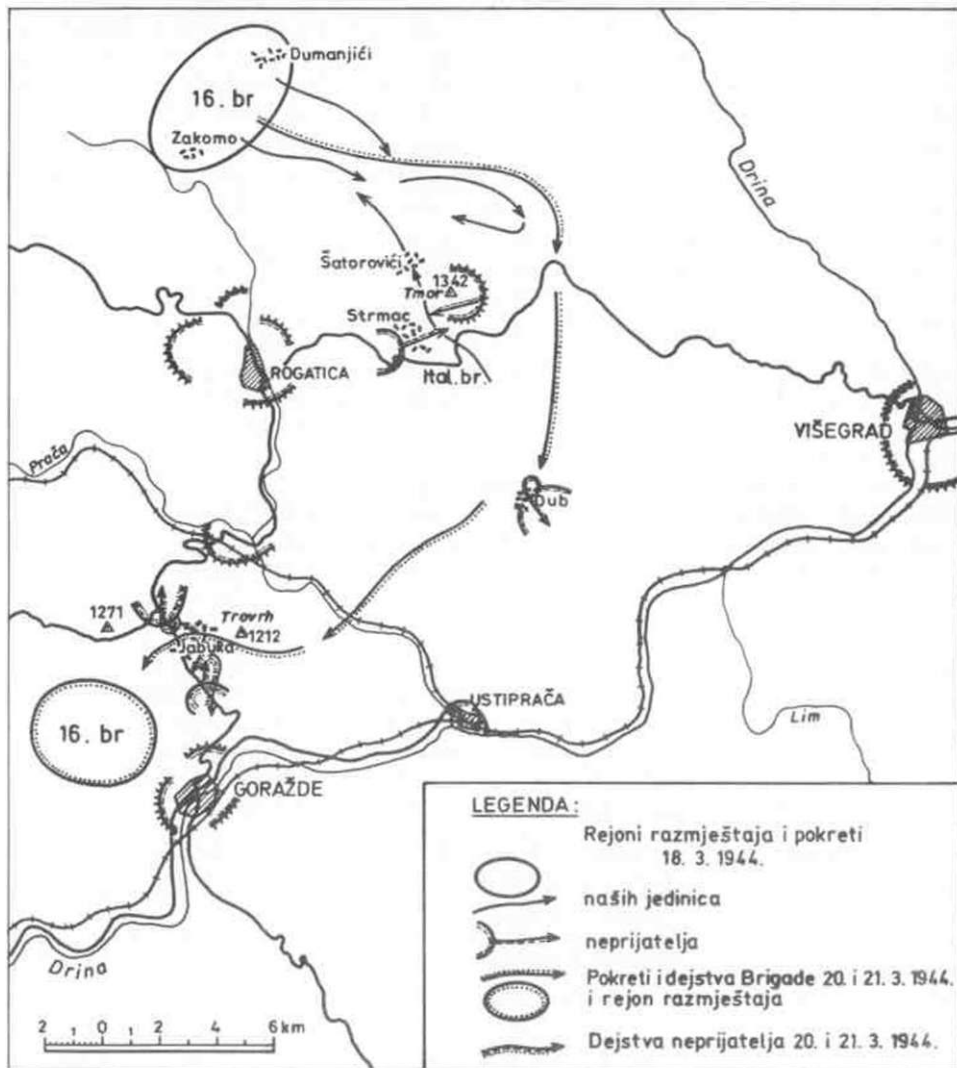
46) Зборник НОР-а, ГУЈС, заповијет Штаба 16. муслимансксбригадеод 17 III 1944, док. бр. 93

47) Беталли Романијског НОП од<x>да је имао -задатак да у рејону Горажда прихвати Једну мталијанску партизанску бригаду и с нлм да се врати на Романију. Та бригада је требало да уђе у састав 17. дивизије.

48) **Исго. као под 44.**

49) Сјећање Фадиле Аликадика СГом приликом из 2. батаљона је погинуло 4-5 бораца, а 2 су рап>сна>.

MARŠ 16. BRIGADE U GORNJE PODRINJE

Skica br. 11

губитке. Преостале дијелове те италијанске бригаде прихватио је баталјон Романијског НОП одреда и вратио се с њима у село Соколовићи. Пошто је оцијењено да је непријател открио њен покрет, и 16. муслиманска бригада се вратила у полазни рејон. Из]«та је 20. марта поново кренула ка долини Праче. При прелазу друма Рогатица - Вишеград један непријателев извиђачки авион је напао њену колону бомбама и митраљеском ватром.⁵⁰) Ускоро је стигла и једна уеташка колона из Рогатице

50* Чедо Миндоровић, ци 1 д стр. 373 То' чриликот је иопшуо Мујо Турсић, политички ком'сар 1 чете 1. Гитагмта, а дии борца су раи'енл.

коју је Бригада разбила⁵¹⁾ и маршем, по дубоком енијегу, продужила напријед. Кад је стигла близу села Дуба, ухваћена су двојица усташа који су нешто раније довели једну њемачку јединицу у то село. У борби, 16. бригада је одбацила те непријатељеве дијелове (уз губитке од 2 мртва и 5 рањених бораца) и ноћу 20/21. марта прешла газом ријеку Прачу и железничку пругу код железничке станице Дуб. Бригадни минери су порушили пругу на неколико мјеста. Попшто је било сасвим извјесно да је непријатељ открио њен покрет, Штаб Бригаде је одустао од напада на непријатеља у Устипрачи и Горажду и ријешо да се Бригада пребаци преко друма Горажде - Месићи. Када је избила у висину села Јабукe, колону су напали четници, вјероватно из састава Рогатичке и Горажданске оригаде. Послије краће борбе⁵²⁾ они су били одбачени, а Бригада се размјестила у села 2 до 6 км сјеверозападно од Горажда, у дољни Потхрањенског потока.

У току покрета, који је непрекидно трајао више од 30 часова, по тешком замљашту, повремено по међави и уз борбу, заостао је један број изнемоглих бораца које је непријатељ похватао. Такође, у току покрета је било више случајева појединачног и групног напуштања једшца. Тако се од поласка из Влаенице до доласка у рејон Горажда из Бригаде осуло око 150 бораца.⁵³⁾ Неприпремљеност напоре и неспремност једног броја бораца да напусте свој крај у првим тежим условима дали су негативне резултате. Тако масовним осипањем, и поред свих предузетих мјера, руководства у Бригади су била изненађена.⁵⁴⁾

Из новог рејона распореда, Штаб Бригаде је настојао да што прије ухвати везу са јединицама 27. дивизије и да се упозна са ситуацијом. Наредних дана она се, ради болег одмора и веће безбједности, помјерила 10-15 км западније у рејон Бошковићи - Ледине - Решетница - Устиколина.⁵⁵⁾ Из тог рејона је, 22. марта, ухваћена веза са 2. крајишком бригадом атри дана касније и са Штабом 27. дивизије, који се налазио у Фочи.⁵⁸⁾ Сутрадан по успостављању везе, Штаб 27. дивизије одржао је састанак са Штабом 16. муслиманске бригаде на коме су размотрени стање и проблеми у Бригади, Штаб Бригаде упознат са ситуацијом на терену и са предстојећим војно-политичким задацима.

У горњем Подрињу је послије њемачких зимских операција дјејствовала 5. дивизија НОВЈ а у марту су стигле из Црне Горе и двије италијанске партизанске бригаде. Када је 5. дивизија помјерена ка Санцаку и Србији, на тај простор упућена је главнина (2. крајишка и 19. бирчанска бригада)

51) У депешу Врховном Штабу. Штаб 3. корпуса је, 22. марта, јавио да је 16. бригада разбила једну усташку колону између Рогатице и Вишеграда (Зборник НОР-а, ГУ/23, дсж. бр. 165V)

52) У тој борби је изгубљен пушкомитралез па је због тога команда чете кажњена (2. чета 1. батаљона) - (АВИИ, наредба Штаба 16. бригаде од 27. III 1944, к. 1112, бр. рег. 1/5)

53) Историјат, стр. 16. (У изводу из операцијског дневника Штаба 27. дивизије за другу по ловину марта 1944. године о томе се каже слиједиће: »... за оно вријеме (марша, примјачу тора) Бригада је имала око 150 дезертера; међу овим бр*)јом налази се нелики дио изнемоглих; услијед великог снијега и зиме није били у стању да идрже покрет«. АВИИ, к. 1111. бр. рег. 11/2-7). У извјештају политодјела 27. дивизије од 12. V 1944. наводи (« да се из Бригаде (х-уло од поласка с Мајонице до доласка у горње Педрин-е око 200 бораца»

54) Губање Салима Ђерића

55) Историјат, стр. 1«

56) Исто.

27. дивизије. Средином марта ситуација у том крају је, по оцјени политичког комесара 27. дивизије, била је слиједећа.

Љ читавој овој територији укрпгају се рачни политички и национално вјерски утицаји. Политичких и партијских радника на овом терену им 1 врло мало и њихова дјелатност се до сада нис испољила. Напаче ее осјећ угипај четничких банди, који је заснован на страху и пријетњама. Усташки утицај је мап.и углавном је војнички и политички наш утицај доминантан на овој просторији. Општине Мшвенина и Калиновик најбал>е стоје. Закмурска општина стоји такође добро, али чгтничке банде Баси лија Бодироге вршлдЈу за сада по тој општини и ометаЈу рал прик- изаП раних одбора. који се иначе моју уз присуство ма.их пангих јединиц^! активирати. Муслимански живал. је далсжо нише за нас раеноложен него ли за кога другог и вјеронатно ће долазак и присуство ХУЈ муслиманске бригаде овај утицај и учврстити и проширити, те створити услове < мобилизацију.

Одмах, дшгаском на ову пгхкторију наше Јединице су отпочеле са радом у)кароду и на просторији од Горажда према Устикolini и Јабуци и шер мирали су НО одборе или у селима гдје није било услова за то - повјере нике: Власт није још централизована, али се натоме ради. Припремлен је (избор) НО одбора у Фочи. Формирана је и команда мјеста у Фочи а формира се и у Миллвини. Народ нарочито лијепо гтрима 2. крајишку бригаду која је својим боравком овдје јесенас оставила најљепши утисак. Г>убл.их грешака у односу на нах>д није било.

Повезаност четника и муслиманске милиције не може се никако окарактерисати као опасноет за нас, него, напротив, њихова слабост у односу на нас, јер то и није никакав чвршћи савез. Зелени кадар се није појављивао.

Ради што успјешнијег рада с народом на све политичко-партијске руководиоце у дивизији пренешена су сва упутства и директиве са савјетовања у Влаееници...«⁵⁷⁾

Такође, у том извјештају се истиче да је у погледу исхране стање врло тешко и да има доста породица које умјесто хл>еба једу храстов жир и ллскову кору и да због тепжоћа у прехрани може доћи у питање дал.и боравак Дивизије у горњем Подрињу.⁵⁸⁾

И за 27. дивизију су тада основни проблеми били: попуна јединица новим борцима и наоружањ>ем. Очекивало се да ће се први проблем лакше рјешавати доласком 16. муслиманске бригаде и приближаван>ем јединица Дивизије са падина Јахорине - Сарајеву, а други - разоружањем четничких и милицијских јединица.⁵⁹⁾

Решетница   Кад су стигли, штабови Бригаде и батал>она су настојали да пшто прије одморе и среде јединице и да стану на пут појавама које су се испољиле током покрета од Власенице

57) Архин ЦК СК Военс и Херцегопине. извјештај политичког комесара 27. дивизијеод 16. III 1944, рег. бр. 33/2131

58) Исто.

59) Исто.

ка горњем Подрињу У том циљу је појачаи политички Јзад а посебна пажња је поклоњена игхоани. замјени и крпл>ен>у дотрајале одјеје и «бу-Не. При Штабу Бригаде Је организован нижи војнк кутх? за 20 полазника,⁶¹⁾ а из 2 крајишке бригаде stigло Је 10 другова да с- оаспоред' на дужности водника и десетара и четних руководилаца, . чјк .чноЈиа.- (Мирко Симић и Петар Гњатовић) одређени за дужностг ш'габов;:ма баталлна.⁶²⁾

У рејону размјештаја 16. муслиманске бригаде ситуација није била "ре-ђена ни политички повољна. НеириЈател>ев утицај се **осјећао** и појачавио упоредо са пригтремама њемачки?. трупа за офанзивна дјејства у овим крајевима.⁶³⁾ Четничке јединице **биле** су активне и насртљиве, а **муслл** манска милиција, која је до тада испшавала извјесне симиатије према НОП-у, поново је почела да врши препаде на мање јединице. хвата кури|е и поставл>а засједе. Преко ње и дијела мјештана у муслимаским сели-ма, непријател. Је покушао да успгхгави мрежу за организонан>е **дезе?** герства из 16. муслиманске бригаде. **Имао** је податке о њеној **снази** и **морално-политичком стању** па **Је** наетојао да што бол>е искористи колебљс вост једног броја бораца. Већ првих дана боравка двојица **бораца** су **сам>** вољно напустила своје јединице⁶⁴⁾, а обавјештајна служба Бригаде отк рила је припрему дезертерства из појединих батаљона.⁶⁵⁾ Бригадни војни суд осудио је почетком априла 5 или 6 непријател>евих агената који су ра-дили на организовању дезертерства на казну смрти - стријељањем.⁶⁶⁾ Крајем марта 16. муелиманска бригада је имала око 750 бораца и руково-дилаца распоређених у четири батаљона. пратећи и технички вод и друге приштапске јединице (интендантура, болница, курири и др.).⁶⁷⁾ У то вријеме партијска организација је имала укупно 102 члана КПЈ и 20 кан-дидата. Тих дана је командант 2. батаљона, Арслан Готовушић, повучен у Штаб 27. дивизије. На његово мјесто је распоређен Петар Гњатовић. У то вријеме јединице Бригаде су преко дана интензивно изводиле војну обуку, а ноћу су батаљони упућивали потјерне групе ради напада и разо-ружан>а четника и милиционера који су се крили по околним селима.⁶⁸⁾ Пошто је оцијенио да су се јединице одмориле и довољно средиле, Штаб Бригаде је ријешио, у духу добијених задатака од Штаба 27. дивизије, да

80) У извјештају (Ххчасном комнтсту КПЈ за источну Босну од 13. V 1944. политички комс-сар 27. дивизије наоди да је у покрету из 1В. муслиманске бригаде отпа.чо око 150 људи, «од којих је већи б[х>] дезертирао а мањи остао уз пут ради великог замора». Архив ЦК СК Босне и Херцеговине. бр. рег. 40/2330.

61) Историјат, стр. 16.

82) Архив ЦК СК Босне и Херцеговине, цит. извјештај политичког комеса[за 27. дивизије од 13. V 1944.

63) У цит. извјештају од 13. V 1944. политички комесар 27. дивизије помин>е да се због ути-цаја и страха од четника у Фочи није могао изабрати НОО, а именовани није хтио да ради.

64) АВИИ, цит. извод из операцијског дневника Штаба 27. дивизије за другу половину марта 1944

65) Исто, и сјећање ауто|ја.

66) Сјећање аутора.

67) Архив ЦК СК Босне и Херцеговине. цит. изв/чита) пачипгчког комесара 27. дивизије од 13. V 1944. У цит. извјенгтају пачитодјела 27. дивизије од 12. V 1944. каже се да је 16. бригада имала 714 бораца када је stigла у гастав 27. дивизије (Зборник НОР-а, К/16, док бр. 18).

68) Историјат, стр. 16, АВИИ, цит. извод из операцијског дневника Штаба 27. дивизије за другу половину марта 1944.

се једним изненадним нападом у току ноћи 2/3. априла заузме Горажде и разоружају милицијске јединице у околним селима. Он је хтио да тим војним успјехом оствари позитиван утицај на политичко стање међу муслиманским становништвом и да допринесе његовом активном одређењу за НОП.⁶⁹⁾ По нападу на Горажде и околна села требало је да се батаљони до сванућа повуку у полазне рејоне. Штаб је имао податке да су »непријатељске снаге у јачини од више хиљада људи, које су се од прилике неколико дана налазиле на сектору Прача - Реновица, појачале... посаде на Хршвену и Јабуци...« а да се у »Устипрачи и Горажду налази редовна посада. Четници и милиција у укупној јачини од око 60 људи ноћу се извлаче из Горажда, гдје остаје само милиција са три стражарска одређења у правцу Устиколине, Устипраче и Јабуге...«⁷⁰⁾ На основу таквих података⁷¹⁾ ријешио је да 1. батаљон, наступајући друмом од Устиколине, уиадне у Горажде, да 3. батаљон са двије чете претресе села Завршје, Д. Село, Пундол, Јелак и Г. Брда и да обезбјеђује лијеви бок 1. батаљона, а 4. баталјон да претресе села Влаховићи, Бањевине, Змајевац и да с линије Пијевац - Радићи, сјеверно од Горажда, обезбјеђује 1. и 3. батаљон с тог правца. Једна чета 4. батаљона имала је задатак да на десној обали Дрине изврши претрес села Коловарице и Ахмовићи, гдје су се налазили тзв. чебовци и да нападне четнички штаб у селу Биљину.⁷²⁾

Пошто се предвиђени пренад на непријатеља у Горажду и око Горажда сматрао не тако значајном акцијом и рачунало се на сигуран успјех, са батаљонима су кренули само политички комесар и замјеник команданта Бригаде, а не цио Штаб.⁷³⁾

Међутим, подаци с којим је располагао Штаб Бригаде о снази и намјерама непријатеља у Горажду нису били тачни. Управо, крајем марта су немачке снаге из долине Праче и из рејона Рогатице добиле задатак да изведу напад на 16. муслиманску бригаду. За тај подухват је ангажован 14. пук 7. СС дивизије, ојачан са усташама, четницима и милицијом. Своје главне снаге (цио пук без 3. батаљона, са 2. четом 2. артиљеријског дивизиона 7. артиљеријског пука која ће се борити као пјешадијска чета, 100 усташа и око 300 четника) упутио је на 16. муслиманску бригаду са задатком да је у току дводневних борби разбије и уништи на простору село Хан-Осаница, Горажде, село Јабуга, село Осјечани. Напад је био предвиђен за 1. па је одгођен за 3. април. Нијемци су преко четника и милиције имали податке да се на том простору налази око 600 иартизана. У духу те одлуке непријатељ је пребацио, вјероватно у току 2. априла, у рејон Горажда 2. батаљон 14. пука. Намјера му је била да са ојачаним 1. баталјоном из рејона Храњена продре преко Иловаче до Хан-Осанице а да са ојачаним 2. баталјоном, с линије Јабуга - Горажде, наступа лијевом обалом

69) Сјећанл Салима Перића

70) АВИИ, запонијсег Штаба 16 муслиманск«- бригадо од 2. IV 1944. к. 1112, Бр рег. 7/2

71) Изгледа да је те податке о снагама непријатеља подметнула нашој обанјештајној служби не«мачка обанјештајна служба преко неких наших теренских радника С) томе је било говора на једном суђењу у Сарајеву после рата. То нисмо могли расвијетлити, Јер нам нису били доступни ти извори (Казившм» Асима Хоџија

72) Ман»а милицијска група којој је био командант неки Чебг»-назшши Ј' чеОовцима И сш гу, као и осгиле милицијско гругн- сарађинали сп четницима

73) СјеКан*» Салима Т**риЈ,а.

Дрине ка Чалмици и Лагуму и да у етвореном окружењу набаци 16. муелиманеку бригаду на Дрину и ту је уништи.⁷⁴⁾

И управо када су три баталлна Бригаде⁷⁵⁾ кретала према Горажду и поменутиим селима, и непријател. је из Горажда и упоришта на Јабуци и Храћену у исто вријеме кренуо ка иолазним положајима за напад на Бригаду (скица бр. 12). У 16. муелиманекој бригади није се знало за намјере 14. СС-пука а ни тај пук вјероватно није знао за намјере 16. муслиманске бригаде да препадом заузме Горажде.

Прво је 1. батаљон, код села Витковића, 4 км пред Гораждем, послије пола ноћи, налетео на Нијемце. И батаљон, који је био у колони, и Нијемци - на друму и положајима изнад њега, били су изненађени. Непријател. је први отворио ватру под којом су се предњи дијелови батаљона развили и кренули у напад. Међутим, Нијемци су били у повољнијем положају. Они су држали косу изнад цесте и с ње су обасули батаљон јаком ватром. Нашавши се на друму у неповољном положају, 1. батаљон је послије полчасовног окршаја био присилен да се повуче.⁷⁶⁾

Зато вријеме 3. и 4. батаљон су, према добијеном задатку, извршили претрес поменутих села из којих су се разбјежале четничке и милицијске фупе. Пошто су чули борбу на цести код Витковића, прије зоре су се упутили у полазне рејоне (Вранићи - Решетница),⁷⁷⁾ Чета 4. баталона на десној обали Дрине заплијенила је у селу Ахмовићима нешто оружја и муниције. Како је било касно да се изненади четнички штаб у Биљину, и она се такође вратила назад.⁷⁸⁾

И управо када су три батаљона 16. муелиманске бригаде стигла у предвиђене рејоне размјештаја, 1. батаљон у села Решетница, Раутовићи, Кушеши, 3. у село Враниће и Параун, а 4. баталлн у села Пијестина и Ђаковићи, јаке снаге непријатеља (Нијемци, усташе, четници и милиција) већ су биле посјеле доминантне положаје изнад села из којих су претходне ноћи (3. и 4. батаљон) кренули у напад (Види скицу бр. 12). Тако су се неочекивано нашли у окружењу које им је вјеигто припремила главнина 14. пука 7. СС-дивизије. Однос снага и положај главнине Бригаде је био за њу крајње неповољан. Неиријатељ је имао до 3.000 војника, дакле, бројну надмоћност у односу 7 до 8:1; наши батаљони су били слабо наоружани а уз то су јако оекудијевали и у муницији. У окружењу су се нашла два још неискусна и у борбама непрекаљена батаљона (3. и 4), чији је дио борачког састава био мобилисан прије мјесец до мјесец и по дана.⁷⁹⁾

Борба је прво почела код 1. баталона. Избивши у село Решетницу, батаљон се распоредио за одмор и упутио обезбјеђење на Церовњак (брдо изнад села на карти код слова »ж« од написа Решетница). Када је обез-

74) Зборник НОР-а, 1У/25, Извод из операцијског диовника Штаба 27. дивизије, април 1944, наномсна 16. и 21. док. бр. 63

75) 2. баталлн је био расноређен у рејон Фоче и Милешинс и није учествовао у том нападу.

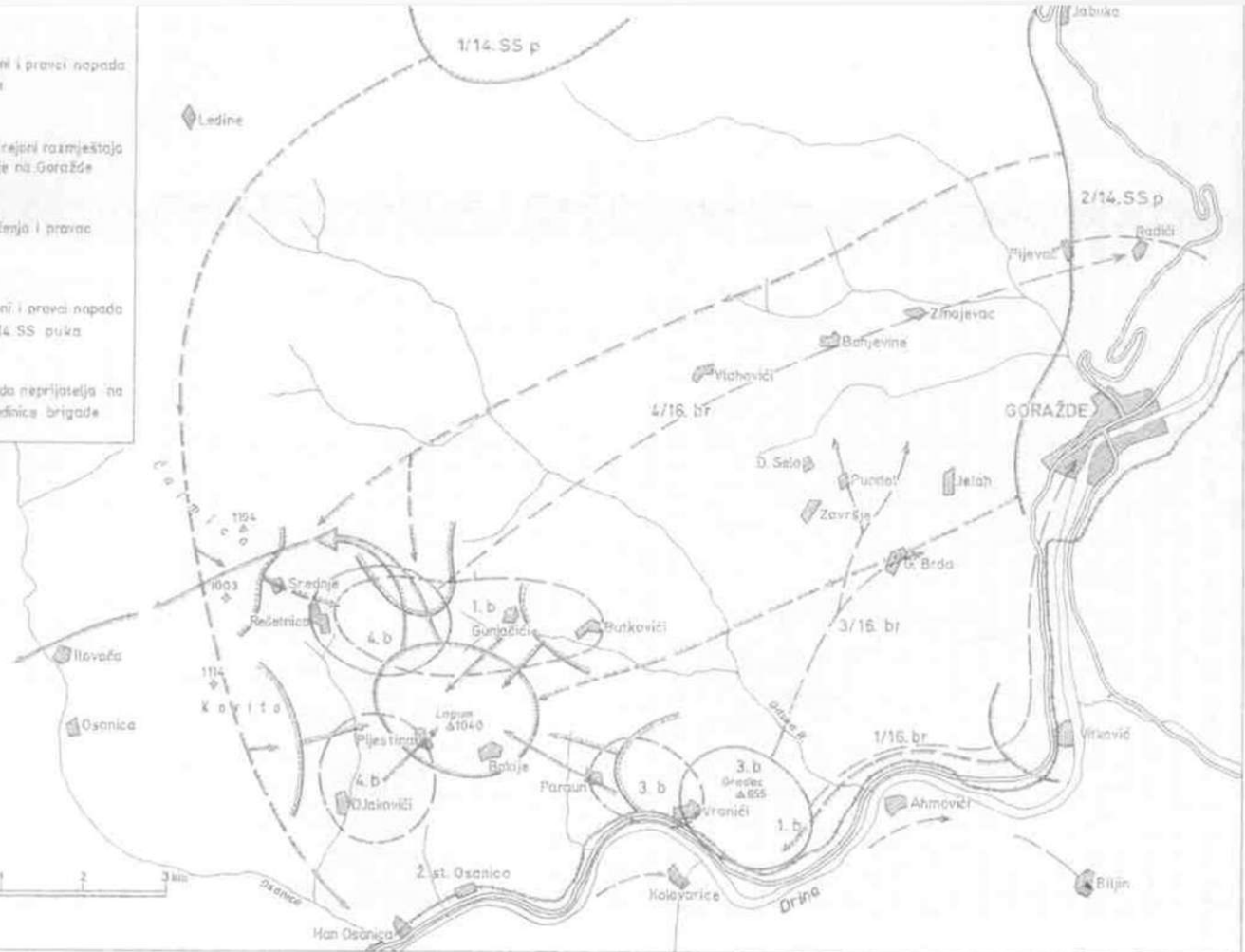
76) СјеКан,е Асима ХоџиКа, тада политичког комесара 1. баталона, и аутора.

77) Историјат. стр. 16.

78) СјеНан*1 аутора.

79) Поигто се 1. баталон одвојио од непријатеља испред Горажда, замјеник команданта Бригаденијекренуосњим према Решетници, негојескурирмаотипшоу селоКосово код Усгиколине, гдје се налазио Штаб Бригаде. Са окруженим баталонима био је од чланова Штаба само политички комесар Бригаде.

- polazni rejon i pravci napada na Goražde
- predviđeni rejon razmještaja poslije akcije na Goražde
- rejon okruženja i pravac proboja
- polazni rejon i pravci napada bataljona 14 SS puika
- pravci napada neprijatelja na okružene jedinice brigade

Skica br. 12

5јеђе:ће избило чато ордо дочекааи еу га Ј-лијемии и одмах 'збадиди. Ба-
•таљон се на то. гакође, одмах развио и прешао у напад. Попхло му је за
руком да заузме Церовњак, с кога се непријатељ повукао ка Чалмици
(триг. 1194).

готгво у исто вријеме почела је борба и код 3. и 4. батаљона, који су одмах
запостели положаје: батагвон - на Лагуму (триг. 1040) а 3. изнад села
Вранића. Штабови батаљона и политички комесар Бригаде закључили
су да се налазе у <жружељу и ријешили да се упорно бране заузети по-
ложаји док се не изврше припреме за пробој. Непријатељ је врло јаком
ватром, иарочито из минобацача. обасипао јединице и покушавао да се
уклини у н>ихов распоред. Све до 13 часова је вођена жестока борба и
Боигада се тбијата у стегнутом гактачком обручу који је непријатељ го-
тово сасвим постре-нивао стрељачком аатром. Њене чете су, чувајући по-
сљедоће метке, немоћно проматраче непријател>еве колоне које су при-
лазиле Лагум>. Тада је ријешено, на заједничком састанку штабова ба-
таљона са политичким вомесаром Бригаде, да се изврши пробој преко
Цероздвака ка Чалмицу и даље у позадину иепријател>а. Одлучено је да
пробој изврши 1, за њим да крене 4, а у заштитници да буде 3. батаљсН.⁶⁰⁾

Отومه какоје 1. батаљон извршио пробој Ибрахим Лојић је написао сл>е-
деће: »Ка,ча Jebило нидљиво и сасвим очигледно да смо окружени и када
се на Лагуму нисмо могли више задржавати. због концертричне и уби-
тачне минобацачке и митраљеске ватре којом су Нијемш врло ефикасно
подржавали напад милиције л четника, Штаб 1. батаљона је позвао ко-
манде чета и издао им задатак за пробој. Том приликом је изричито на-
ређено Мехмеду Окићу и мени да наше двије чете (са сјеверозападне па-
дине Лагума) лтично поведемо на јуриш.

Једна чета 1. батаљона је и даље остала на супротној падини Лагума. гзди
заштите пробоја и Штаба батал>она.

КомандоваЈШ смо јуриш и силовито кренули у пробој преко пошумллног
врха Церовњака који је од Лагума одвајала уска дубодолина са сеоском
стазом,

Ворцима је било јасно да је чајважније што прије сручити се у подножје
Лагума. у мртви угао и тако избјећи минобацачку и митравеску ватру.

Међугим, у самом подножљу Лагума, на стази. стрелачки строј наших
чета у јуришу се сударио прса у прса с густим стрел>ачким стројем ми-
лиционера. који су од Церовн>ака управо кренули у напад ка самом врху
Лагума. У таквој ситуацији милиционери нису гфихватили блиск>' бор-
бу, него су се дали у панично бјекетво.

Истом силшном продужиЈШ смо јуриш уз стрму, пошумЈвену падину Це-
ровњака, према њемачким митраљезима. коли су непрекидно тукли. У
^м јуришу на митраље-зе некоашко другога је иогоћено њемачким рафа-
лима. Међутим, и Нијемни није издржали. Ј-лапустили су ватрене поло-
жаје л повукли се оставл>ајући четама отворен правац за пробој. За то
вријеме чета 1. батаљона, која је била на обезбјеђењу пробоја. прихватила
је дијелове 4. батаљона и с њима кренула истим правцем.

Кад су чете избиле на вис Церовжак, угледале су на свом десном боку »Њемачку колону, која се кретала ка Церовњаку, очигледно са намјером да затвори брешу и спријечи тгробој. Иако сасвим без муниције, оне су прихватиле борбу и задржале ту колону. Када су сви дијелови с Лагума прошли кроз отворену брешу, повукле су се и продужиле извлачетве једном елободном брдском стазом, која је јужним падинама брда Чалмица водила ка селу Иловачи«. ⁸¹⁾

Тог дана се нарочито истакао Мехмед Окић, замјеник командира 3. чете. Нијемци су одмах по извлачењу 1. и главнине 4. батаљона поново затворили обруч у којем су остали главнина 3. и дијелови 4. баталона. Главне снаге непријатеља су се оријентисале на њих а један дио је кренуо у гоњење колоне 1. и главнине 4. батална који су одступали. ⁸²⁾

Окружени дијелови су једно вријеме пружали отпор и покушавали се пробити ка Хан-Осаници. У тим нападима погинула су 32 борца и руководиоца. Од њих су биле двије другарице; Шухрета Чавкић, референт сањитета 3. батаљона, била је тешко ратвена и, да не би пала у руке непријатеља, извршила је самоубиство. ⁸³⁾ Велики број бораца је био рањен. Дошло је до расула јединица. Штаб 3. батаљона и поједине команде чета се нису снашли и, када су њемачке колоне упале међу дезорганизоване јединице, престао је отпор и дошло је до заробљавања не само бораца него и политичког комесара батаљона, ⁸⁴⁾ и петорице чланова команди чета. ⁸⁵⁾ Један мањи број заробљених (вјероватно оних који су до краја пружали отпор) међу њима и ратвених, Нијемци су одмах стријелили, а већину су спровели у заробљеничке логоре. Тог дана је 16. муслиманска бригада имала око 200 избачених из строја (мртвих, рањених и заробљених). ⁸⁶⁾ Нијемци су заплијенили 4 пушкомитраљеза, 1 противтетковску пушку и већи дио батаљонских комора. Непријатељ је тај свој успјех оцијенио као унитптење 16. муслиманске бригаде. ⁸⁷⁾

81) Сјекаћ Ибрахима Лојића, дато ауторима 1980. године.

82) У тим »ППТТИЧКИМ борбама рањени су прво политички комесар 1. батаљона Асим Хошић, а ускоро поелије њега и замјеник политичког комесара батална Ђамил Казазовић. Обојницу су склонили селци Муслимани из Решетнице у своје куће, а увече 3/4. априла и сутрадан су их патроле Бригаде извукле и пренијеле у бригадиу болтшу.

83) Мјешгани су сахранили погинулеборце Бригаде на мјестима гдје су пали. Послије рата су њихове кости сахрањене у заједничку гробиину између Церовњака и Лагума.

84) Политичког комесара 3. баталона Дервиша Пашића Нијемци су спровели у заробљенички логор. Он јеизнла побјегаои приклучио се Нишком НОПодреду. У децембру 1944 тутне, када је дошла 23. дивизија НОВЈ у источну Босну, у њој је био политички комесар татална у 14. бригади. Погинуо је у 38. дивизији НОВЈ фебруара 1945. године. (Архив ЦК СК Босне и Херцеговине, бр. рег. 00/8520).

85) Архив ЦК СК Босне и Херцеговине, цит. извјештај политичког комесара 27. дивизије «« 13. V 1944.

86) Исто. (У извјештају 1. баталона 14. пука 7. СС-дивизије наводи се да је он тог дана нанио 16. муслиманској бригади следеће губитке: 40 мртвих, 4 рањена и 78 заробљених. Зборник НОР-а, ГУ/25, цит. изаод изоперативног дневника Штаба 27. дивизије, док. бр. 63, напомена 16и21). Чедомир Миндеровић (цит. д. стр. 383) такође је забилжиа да је у тој борби 16. муслиманска бригада изгубила око 200 новомобилисаних бораца.

87) У извјештају Велике жупе Врхбосна главару грађанске управе од 11. IV 1944. забилжено је следеће: *У подручју Горажда и њемачке чете заузеле су Бакије и Лагум 8 км Југозанадно од Горажда па је XVI муслиманска бригада у овом подручју уништена (АВИИ, к. 187, бр. рег. 47/3-1).

Док се одвијала драма на Решетници, Штаб Бригаде није ништа знао о томе. Послије подне, 3. априла, када су стигли први дијелови 1. батаљона у Устиколину, још се нису могла добити потпунија обавјештења о томе шта се десило. Штаб Бригаде је намјеравао да 3. батаљон упути у Фочу, са 4. батаљоном да претресе села на десној обати Дрине до села Козаревине, дио 1. батаљона да изврши демонстративни напад 1-а непријатеља код Храњена, а главнина 2. батаљона да се помјери у село Милевину и стави на располагање Штабу Дивизије.⁸⁸⁾

Тек пред мрак 3. априла било је јасно што се догодило код Решетнице. Бригада је претрпјела тешке губитке. Они су били последица стицаја многих окопности: непријатељ је на простору Решетнице остварио изразито велику надмоћност а уз то постигао и потпуно изненађење, што је било пресудно за исход борбе. Наша извиђачка и обавјештајна служба су затајиле, а Штаб Бригаде је неоправдано потцијенио податке о појнчавању непријатељских посада на Храњену и Јабуци. Исто тачко се штабови нису снашли кад је почела борба. Када је увече 2/3. априла 1. батаљон налетио на јаке њемачке снаге испред Горажда, било је очевидно, с обзиром на стање у Бригади, да чланови Штаба Бригаде који су ишли са батаљонима закључе да се ситуација битно измијенила. Јер су се појавиле јаче њемачке снаге којих до тада није било и да због тога треба извући Бригаду на погодне положаје према Устикolini. Међутим, опасност од трикупљених и јаким њемачких снага није уочена. Зато је, на примјер, замјеник команданта Бригаде, када се 1. батаљон одлијегачо од непријатеља, напустио батаљон и с куририма кренуо ка Штабу Бригаде. Тако се Бригада, војнички још неучвршћена, у овакој ситуацији⁸⁹⁾ напита готово у безизлазном положају. Али храброшћу и одлучношћу њених кадрова и већег дијела бораца она је успјела да избјегне уништење да своју главнину извуче кроз обруч многобројног јачег непријатеља.

Послије тога 16. муслиманска бригада није могла извршити свој основни задатак у горњем Подрињу: разорити савез милицијских и четничких јединица и мобилизацију Муслимана из тог краја у своје редове. Непотпуно је био свјестан њеног могућег политичког значаја и, чим је стигла у рејон Горажда, одмах је реаговао и предузео снажан напад на њу с циљем да је војнички разбије или уништи и тако политички онемогући. Пада у оштра да су у операцији против 27. дивизије Нијемци употребили главнину 14. СС-пука управо против 16. муслиманске бригаде, а само батаљон тог пука против главних снага 27. дивизије (2. крајишка и 19. бирчанска бригада) које су биле за непријатеља у даљем осјетљивијем рејону (на друму Реново - Сарајево).

Торед активирања четничких и милицијских јединица, Нијемци су у припреми напада на 16. муслиманску бригаду преко својих агената организовали самовољно напуштење Бригаде од стране њених бораца, про-

88) АВИИ, записник Штаба 16. муслиманске бригаде за 3. април 1944. к. 1112, бр. рег. 8/2.

89) Шира оцена о узроцима неуспјеха на Решетници дата је у цит. извјештају политичког комесара 27. дивизије Обласном комитету - КПЈ за изгону Босну од 13. V 1944. У извјештају Врховном штабу од 11. јула 1944. године (Зборник НОР-а, 1У/27,38) Штаб 3. корпуса је о раду Штаба 18. муслиманске бригаде извјестио следеће: »Недостаци у командовању ове дивизије (27, прим. аутора) испојили су се нарочито код Штаба XVI муслиманске бригаде, чије је руководство при нападу на Горажде потпуно подбацило...«

турајући преко етаповништва обећања да они који побјегну или се предају неће бити подвргнути никаквим репресалијама, већ да ће бити упућени својим кућама.⁹⁰⁾

Мада нисмо наишли на изворе који би бадили више свјегла на толику пажњу непријатеља према 16. муслиманској бригади у то вријеме, подсјећамо читаоца да се то дешавало управо онда када су Нијемци уводили у борбу у источној Босни 13. СС-дивизију, у којој су знатан дио састава чинили Муслимани из Босне и Херцеговине и Санџака.⁹¹⁾

Козаревина Иако тежак по посљедицама, неуспјех на Решетници није растројио и борбено онемогућио 16. муслиманску бригаду. Она је, у условима непријатељевог притиска, наставила борбена дјјства и покушавала да и у тој ситуацији преузме иницијативу у своје руке. Остаци 3. батаљона су укључени у 4. батаљон и од 5. априла у саставу Бригаде су постојала три батаљона и пратеће јединице Штаба Бригаде. За команданта 4. батаљона је постављен Мирко Симић, који је до тада био у 2. крајишкој бригади замјеник команданта једног батаљона, а дотадашњи командант Мехмед Мујбеговић постављен за замјеника команданта тог батаљона.⁹²⁾ На упражњено мјесто у Штабу 1. батаљона за замјеника политичког комесара постављен је Анте Башић, а у четама свих батаљона су, током априла, сукцесивно попуњавана упражњена мјеста десетара, водника и чланова команди чета. Из 2. крајишке бригаде стигло је десет другова, од којих су осморица распоређени на дужности водника, двојица надужности командира.⁹³⁾ Командант 3. батаљона остао је без функције, на расположењу при Штабу Бригаде.⁹⁴⁾

Пошто су извршили добијени задатак на простору гдје се налазила 16. муслиманска бригада, Нијемци су, 5. априла, извукли из борбе 1. батаљон 14. СС-пука и пребацили га у Сарајево ради напада на главнину 27. дивизије, која се налазила на југозападним падинама Јахорине. Послије краћег предаха, јединице 14. СС-пука са четницима и милицијом наставиле су 6. априла притисак од Осанице ка Фочи.⁹⁵⁾ Тај правац, на лијевој обали Дрине, на линији село Устиколуца - Столац (триг. 1519) затварала је 16. муслиманска бригада.⁹⁶⁾ Да би зауставио непријатеља у доњој Дрини, Штаб 27. дивизије упутио је истог дана 19. бирчанску бригаду на линију између села Превила - Некопи са задатком да обезбјеђује лијеви бок и садјејствује 16. бригади.⁹⁷⁾ Када се осјетило дјјство 1. батаљона 14. СС-пука од Сарајева преко Трнова ка Калиновику, Штаб Дивизије помјерио је, 8/9. априла, 2. крајишку бригаду ка Превили.⁹⁸⁾ За то вријеме су

90) Историјат, стр. 17.

91) Средимом марта 1944. године је 13. СС дивизија из Срема форсирала Саву и почела борбе за окуниран« Семберије. Посавине и Мајсвице. Види о томе и Дервиш Сушић, ип\ д.

92) АВИИ, наредба Штаба 16. муслиманске бригаде 9. IV 1944. к. 1112, рег. бр. 12/6.

93) ЛВИИ, наредба Штаба 16. муслиманске бригаде од 5. 9, 14, 23. и 25. и 30. априла 1944, к. 1112. бр. рег. 11/6. 13/6. 14/6, 17П

94) Сјјин\е аутора.

95) Зборник НОР-а, 1У/25. док. бр. И

96) АВИИ, законјјест Штаба 16. муслиманске бригаде од 5. IV 1944. к. 1112, бр. рег. 6/2.

97) Зборник НОР-а, 1У/25, док. бр. 63.

98) Исто.

1. и 2. батаљон 16. муслиманске бригаде задржавали наступање непријатељских дијелова у захату долине Дрине ка Устиколини, док је 4. батаљон прешао на десну обалу Дрине и извршио претрес села Јошаница, Гувништа и Болзерадина, заробивши том приликом неколико четника.⁹⁹⁾

Тих дана непријатељ је био активан из рејона Горажда, Сарајева и Невесиња ка Калиновику и Фочи. Штаб 27. дивизије оцијенио је да се ради о јакој непријатељској офанзивној операцији. У складу с тим ријешено је да 2. крајишку и 19. бирчанску бригаду извуче из рејона Превиле на запад у рејон села Умолани и Ракитнице, јужно од пл. Бјелашнице (око 50 км ваздушне линије), а да се 16. муслиманска бригада, с дивизијском болницом и бригадним болницама свих бригада,¹⁰⁰⁾ ојачана са 4. батаљоном 2. крајишке бригаде, пребаци на десну обалу Дрине, на простор између Фоче и Чајничка.¹⁰¹⁾ Са 16. муслиманском бригадом су кренули начелник Штаба 27. дивизије Руди Петовар и члан политодјела Дивизије Чедо Миндеровић.¹⁰²⁾ Цијенило се да ће главнина Дивизије, растерећена од болница, лакше изманеврисати непријатељске снаге, а да ће 16. муслиманска бригада (ојачана крајишким батаљоном који је био прекаљена војна јединица) на поменутом простору имати могућности да се среди, јер се рачунало да се ту налазе слабије четничке снаге.¹⁰³⁾

Заштитни дијелови 16. муслиманске бригаде (чета из 1. батаљона) задржали су краће вријеме непријатеља код Устиколине. За то вријеме са 4. батаљоном 2. крајишке и болницама из Фоче пребацила на простор села Болзерадина, Козаревина, Слатина. Послије тога су Нијемци, 10. априла, ушли у напуштену Фочу. Већ сутрадан су слабији четнички дијелови, из правца Ифсара, напали 2. батаљон, који је био распоређен у Слатини. Он је одбио тај напад и, гонећи непријатеља, заплијенио му комору и неколико пушака и убио 3 четника.¹⁰⁴⁾

Непријатељ није, како се предвиђало, оставио на миру 16. муслиманску бригаду ни на десној обали Дрине. Нијемци су задржавати батаљон 14. СС-пука у рејону Фоче и Устиколине од 10. до 13. априла, а у нападу на 16. бригаду оријентисали су Дрински четнички корпус. Не располажемо са изворима из којих би се видјело да су Нијемци изричито наредили том четничком корпусу да крене у напад, али, пошто су од 3. априла у своје операције против јединица 27. дивизије увијек укључивата усташе, четнике и милицију, сама по себи се намеће претпоставка да су то урадили и овог пута.

Дрински четнички корпус (600 до 800 четника) кренуо је у напад 13. априла у 7 часова. Бригада је очекивала тај напад и батаљони су раније изишли на положаје. Непријатељ је прво напао 2. батаљон који је био исту-

99) Сјелачки аутора.

100) У тим документима још било преко 250 раника и болесника. Види: Чедомир Миндеровић, цит. д., стр. 319.

101) Зборник НОР-а. 1У/25, док. бр. 63.

102) У првој нитовани марта укинут је политодјел при 16. муслиманској бригади. Његова два члана: Чедо Миндеровић и Лука Мартинковић распоређени су на нове дужности.

103) Историјат. стр. 18.

104) Исто.

рен изнад села Слатине. Нешто касније нападнути су и остали батаљони на положајима изнад села Козаревине, Хан-Сохе и Вртељке (к. 1119). Испод и позади њих, у селу Козаревини, налазиле су се болница и коморе. Под притиском надмоћнијег непријатеља, око 9 часова, 2. батаљон се повукао ка положајима које су држали 4. и 1. батаљон. Четници су жестоко наваљивали. Све до послуже подне батаљони Бригаде су одолијевали и тим нападима, бранећи се крајње упорно да би заштитили и обезбиједили болнице које су биле испод њих и да би сломили четнички напад (Види скицу бр. 13). Поелије подне, око 14 часова, непријатељ је успио да заузме дио положаја на Хан-Сохи, а једна његова група, која је стигла у позадину бригадног распореда, напала је колону болнице када је прелазила рјечицу Слатину и пела се ка селу Вукушићи. С положаја је скинута 2. чета 1. батаљона. Она је одлучним нападом растјерала четнике и ослободила дио болнице коју су били заробили.¹⁰⁵⁾ Да би се обезбиједило извлачење болница, хитно је упућена још једна чета 1. батаљона изнад села Врањача. Још неко вријеме, док се болнице нису извукле (из долине рјечице Слатине) ван домета четничке ватре,¹⁰⁶⁾ батаљони су пружали отпор, истрошивши готово сву муницију, које је иначе било врло мало. На крају су их четници потисли с положаја. Том приликом мањи дијелови 1. и 2. батаљона били су одсјечени и онемогућени да се повуку у правцу одступања Бригаде. Такође се и 4. батаљон 2. крајишке бригаде одвојено повукао према Викочу.¹⁰⁷⁾

Увече 13. априла Бригада и болнице су се прикупиле у рејону Врањаче. Тог дана Бригада је имала 10 погинулих и 70 нестачих.¹⁰⁸⁾ Штаб Бригаде је цијенио да ће четници и сутра продужити напад и, да би извукао Бригаду из тешке ситуације, ријешо је да се у току ноћи изврши покрет ка селу Викочу и пребаци на лијеву обату ријеке Чехотине. Он је очекивао да се у том правцу повукао и 4. батаљон 2. крајишке бригаде. Та одлука је била исправна, јер Бригада, оптерећена болницама, готово без муниције, и са slabим наоружањем, није могла успјешно се супротставити четничком Дринском корпусу, који је био бројно јачи од ње. Зором 14. априла ухваћена је веза са 4. батаљоном 2. крајишке бригаде и Бригада је с њим и болницама у селу Викочу прешла преко моста на лијеву обату Чехотине и упутила се ка селу Челебићу, гдје се размјестила. Али, већ 16. априла једна мања четничка група извршила је препад на њене јединице. Да би довео болницу на сигурније мјесто, гдје рањеници неће бити стално узнемиравани и покретани, Штаб Бригаде је ријешо да напусти Челебиће и да се упути ка слободној територији коју је држала 37. санџачка дивизија. Извршена су два дневна марша и Бригада је, 17. априла, увече стигла у село Какмуж. Ту се езначо да непријатељ држи друм Пљеаља-Ђурђевића Тара и да са јачим снагама врши напад на 37. дивизију. У тој ситуацији одлучено је да се Бригада поврати назад преко села Мељака,

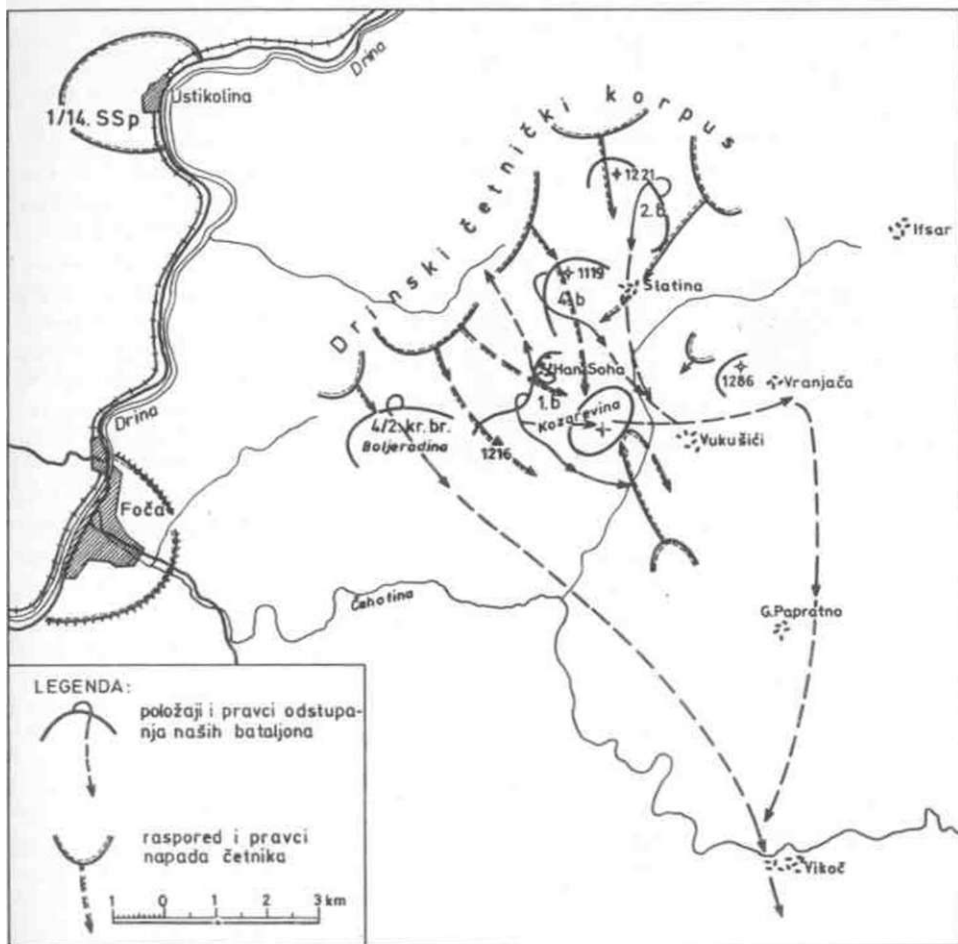
105) Сје)ралм' Јосигш Кирмичића, тада кпмаидира те чете.

1001 Једна четничка групаца, прикривена у стијењу на сусједној коси. гађала је прјединачном натром болнице, а касније и јединице док су се извлачиле према Врањачи.

107) Историјат. стр. 18.

1081 Група из 2. батанлиа са којом су били замјеник команданта и замјеник политичког комесарн блтап-она одступила је дачином Чехотине и касије се ирикл.учила Бригади, а груну из 1. батаљона, која је одбачена ка дачини Дрине. непријатељ је касније готово цијелу заробио или уништио.

BOJ NA KOZAREVINI

Skica br. 13

Поповог Дола и Шула ка Челебићу. Изјутра рапо, 19. априла, претходница Бригаде (1. батаљон) изненадила је непријатеља на Челебићу и послерије краће борбе заробила 24 четника и заплијенила минобацач 82 мм, са неколико сандука мина, пушкомитраљез, 20 пушака и нешто пупгчане муниције.¹⁰⁹⁾

Пошто рејон Челебића није био у то вријеме погодан за дужи боравак болница, ријешено је да се Бригада пребаци на слободну територију Црне Горе. У том циљу је упућен 4. батаљон Бригаде на Шћепан-Ползе који је ту ухватио везу са командом мјеста и о томе одмах извијестио Штаб Бригаде.¹¹⁰⁾

109) Историјат, стр. 19. и сјеНање аутора. Чедомир Миндеровић (цит. д. стр. 392-3) помише да су једн чап-ЧИЈенопа три лака мпоОацана.

110) Исто.

Тиме се завршио једномјесечии период борбе 16. муслиманске бригаде у горњем Подрињу. Своје основне задатке: разбијање муслиманске милиције и четника на том подручју и мобилизацију Муслимана из тог краја у њене јединице она није могла да изврши. Напротив. Она је 4. и 13. априла доживјела два тешка ударца, од којих је нарочито тежак био онај код Решетнице.

БОРБЕ У ЦРНОЈ ГОРИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Из Челебића се 16. муслиманска бригада с болницама пребацила, 21. априла 1944, преко моста на Тари и на Шћепан-Паље.

У то вријеме у Црној Гори и Санцаку биле су у току оштре борбе које је 2. корпус НОВЈ водио против њемачких и четничких јединица и јединица муслиманске милиције. Најжешће борбе вођене су у долинама ријека Зете и Лима. На сјеверу Црне Горе, између Таре и Пиве, није било борби. Тај крај је био ослобођен и заштићен не само рјечним кањонима него и слободном територијом источне Херцеговине и Санцака. Слободну територију у том дијелу Црне Горе обезбјеђивале су јединице Дурмиторског НОП одреда и команди мјеста. По селима је функционисала добро организована народна власт. На слободној територији постојала је телефонска веза од Шћепан-Полџа до Жабљака и даље ка сједишту Штаба 2. корпуса.¹¹¹⁾

Послије повлачења 16. муслиманске бригаде, на простору између Дрине и Чехотине, није било наших јединица, па је он привремено био под контролом непријателл - дијелова четничког Дринског корпуса, чије су се јединице, такође, налазиле у Фочи и на лијевој обали Дрине, у долини Сутјеске, и низводно све до Устиколине.

Дјејства Бригаде са Шћепан-Полџа

У пролџеће 1944. године један од најтежих проблема народноослободилачке борбе у Црној Гори је била исхрана војске и народа. Тај проблем је био још тежи на подручју између ријеке Таре и Пиве. Долазак 16. муслиманске бригаде са 4. батаљоном 2. крајишке и болницама (укупно око 900 бораца, рањеника и болесника) на простор Шћепан-Полџа поставио је питање исхране у најоштријем виду. Народ је, преко народноослободилачких одбора, одвајао све што је могао и имао, али то је било недовољно за прехрану саме болнице.¹¹²⁾

Послије непрекидних петнаестодневних борби и маршева, Штаб Бригаде је ријешио да се јединице и болнице одморе и среде у рејону Шћепан-Полџа, а да се повременим испадима на лијевој и десној обали Дрине држе на одстојању - да не би узнемиравале болницу - тамошње четничке јединице (Види скицу бр. 14). Истовремено, та борбена дјејства имала су за циљ и снабдијевање најнужнијим количинама хране.¹¹³⁾

Пошто се Бригада нашла ван оперативног подручја 3. корпуса НОВЈ и без везе са Штабом евоје дивизије, начелник Штаба Дивизије, Руди Пето-

111) Види шире о војно-политичкој ситуацији у Црној Гори у то вријеме: Ослободилачки рат 2, стр. 207-22«.

112) Историјат, стр. 19.

113) Исто.

вар, и командант Бригаде, Салим Ђерић, упутили су се, 23. априла, са Шћепан-ПатЂа у Штаб 2. корпуса ради реферисанл и добијања задатака за Бригаду.¹¹⁴⁾

Већ сутрадан по доласку на Шћепан-Пол>е предузете су мјере да се одбаце четничке јединице које су из села на десној обали Дрине (од Хума до Мазоча) повременим ватреним препадима узнемиравали јединице и болницу. У том циљу су, 22. априла увече, у напад упућени 4. баташон 2. крајишке бригаде и три чете (двје из 2. и једна из 4. батаљона) 16. бригаде. Напад је подржавапо минобацичко одјел>ење.¹¹⁶⁾ Јединице су несметано претресле села, у којима нису наишле на четнике. Породицама из којих је неко био у четничким редовима извршена је конфискација дијела стоке и хране. Јединице су се без борбе повратиле на Шћепан-Пол>е.¹¹⁸⁾ Међутим, у току 23. априла четници су се прикупили у шуми изнад села Хума и митраљеском ватром цијело поподне обасипали лијеву обату Таре. Увече, једним дрским, изненадним нападом, у коме је тешко рањен командир чете Мустафа Авдичевић, пошло им је за руком да поруше жичани мост преко Таре код Шћепан-Полл. Тиме су привремено спријечили прелазак наших јединица на десну обалу Таре и Дрине.¹¹⁷⁾

Наредних дана су у напад на четнике у долини Сутјеске, у рејону села Војновићи, упућени 1. батаљон 16. бригаде, а дан-два касније - 2. батаљон и 4. батаљон 2. крајишке бригаде.¹¹⁸⁾ Они су зашћјенили знатне количине хране. Међутим, једино је 1. батаљон имао губитке (6 рањених бораца) у току борбе код села Војновића. Приликом повратка четници су га пратили ватром па је код моста преко ријеке Сутјеске, код села Шадића, прво погинуо замјеник интенданта батаљона Ферхат Диздаревић, а нешто касније и командант батаљона, поручник Садик Кадрушић Дик.¹¹⁹⁾ Чет-

114) ЗГх>риик НОР-а, 111/7, извјештај корпусне војне области 2. корпуса НОВЈод23. IV 1944. док. бр. 203.

115) АВИИ. заповијест Штаба 10. бригаде од 22. IV 1944, к. 112, бр. рег. 10/2.

116) Историјат, стр. 19.

117) Исто.

118) За пребацивање бораца преко ријеке Пиве код Шћепан-Поља служила је затегнута челична сајла. На н>ој је била окачена корпа у коју су могла стати 2-3 човјека. Корпа на колотурм ишла је слободним падом изнад ријеке а онда су је борци извлачили повлачећи један коипац. (Бедрудин Макић: У сандуку преко Пиве, Бригадни лист 16. муслиманске бригаде, 21. IX 1944).

119) Саднк Кадрушић Дмк спада у ону групу напредних омладинаца са Вратника у Сарајево која је још у иодратним данима евоју животну судбину везала за циљ>еве КПЈ. Ти омладинци међу љнма и Садик били су још у л>ето 1941. године курири који су одржавали везе Покрајнског п Градског комитета КПЈ за Сарајево са окупним партизанским одредима. Послије тога је-ступпо у Муслимански батал>он Романијског одреда и био борац у 6. босанској бригади.

У бршчином листу 16. муслиманске бригаде објавл>ено је сћепан>е Асима Хоџића о Садиду Кадрушићу, Ту је између осталог речено:

»... На челу свобатал>она поново пролази истим путевима долином Сутјеске, која је некада представљала долину смрти. Негове мисли прекинуо је изненадни пуиал> гупке, једног друмског XI убојника с оне стране Сутјеске, маскираног м добро скривеног за пећином.«
-Па зар да буд> јачи један пушчани метак повампирског брадон>е него толико оружје побјесиаслог окупаторг! у петој офанзиви. Његово хс|х>јско држање није га напустило ни онда када ЈО био смртно погођен. Он је и дал>е стискао своје оружје с намјером да се бори до задн>ег момента...«

Бнложећи Садикову погибију, Чедо Миндеровић (цит. д., стр. 391>7) између осталог је на-

ници су били добрх) скривени у камен>ару с друге стране. Сутјеске и батаљон их није могао гонити нити им узвратити ватром.¹⁷⁰⁾

У међувремену су се вратили Руди Петовар и Салим Ђерић. Њима је Штаб 2. корпуса дао задатак да се 16. муслиманска бригада пребаци у рејон села Стабна и Равно, да затвори правце који из Гацка и из долине Сутјеске воде ка Плужинама и да спречи упаде четника на слободну територију Црне Горе.¹¹⁾

У Шћепан-Пољу су издвојени тешки рањеници и упућени преко Жабл>ака у Боан, гдје је била Централна болница 2. корпуса НОВЈ. Неки од њих су касније пребачени у болнице НОВЈ у Италији.

У додијел^ени рејон 16. бригада се пребацила 28. и 29. априла у двије колоне: 1. и 4. баталли су угућени преко села Д. Крушева, Вучева и села Мратинл ка селу Плужинама,¹²²⁾ а дан каеније тим правцем је кренуо и 4. баталли 2. крајишке бригаде. Болница и дио приштапских јединица остали су још неко вријеме са 2. батаљоном на Шћепан-Пољу и тек 5. маја су стигли преко Пивске планине у Плужине.¹²³⁾

У Плужинама су 1. и 4. батаљон свечано прославили празник рада- Први мај. Народ тог краја је са пуно пажње и топлине дочекао 16. муслиманску бригаду.¹²⁴⁾

Борбе око Гацка

Било је предвиђено да 16. муслиманска бригада привремено остане на положајима према Гацку, док не стигне одлука Штаба 3. корпуса НОВЈ о њеном даљем покрету и дјejствима. Већ 6. маја Штаб Корпуса је поручио да се пребаци на Романију, у рејон села Соколовића.¹²⁵⁾ Међутим, како је у протеклим борбама остала са врло мало муниције, начелник Штаба 27. дивизије и Штаб Бригаде су одлучили да се још неко вријеме задржи у

писао и следе!*-: »... Прошао је велики круг одгазакодТјентишта 1943. докраве четиичке засједе 1944. Вретио се на Сутјеску да буде вјечит, као крв наше борбе и наша слава«.

121) Историјат, стр. 19 и сјећан>а Ибрахима Лојића.

121) Историјат, стр. 19.

122) Када је колона итбила под сам плато Вучева, поред пута је наишла наостатке војпе опреме и на неколико костура бораца НОВЈ. Један од њих је био у сједећем положају на мунитијском сандуку.наслоњен настаблодрвета. Биојеогрнутиталијанском пелерином на лобањи још је стајала титовка са петокраком. Политички комесар 4. батаљона се сјетио тада да ЈО годину дана раније за вријеме пете непријател>ске офанзиве на том мјесту био застанак једнина 15. мајевичке бригаде и да је тада један борац из неке јединице сједио на сандуку и био олђевен као тај костур што је био поред пута. Закључио је да се ради о борцу који је ту од вре.мора или бшшести умро. Наређено је да се прикупе и сахране ти костури а плотунном лсднс десетине одата је пошта и њима и другим борцима који су пали у пресудном боју на Вучеву маја и јуна 1943. године.

Потресан ѝанис о том покрету и костурима погинулих бораца у бици на Сутјесци има код Чедомира Миндеровића, цит. д. сгр. 402-3.

123) Ервин СалцбергерСтанко, начелник Штаба Бригаде, дао нам је на коришћење своје сачуване билешке за периодод28. априладо 12. септембра 1944. године које је водиоу једној свесци ради саставл>анд операцијског дневника 16. муслиманске бригаде. Уз то, дао нам је и неколико других докумената и личлшх забил>ешки. Та грађа, нарочитобил>ешке, корисно су псх-лужили да се поузданије утврди распоред и рад јединиш Бригаде Захваљујемо се ратном другу Станку на ЈО помоћи. Коришћење тих материјала наводиће се на слиједшћи начин: Е. Салцбергер Стаико. бил>ешке.

124) Историјат, стр. 20

125) Зборник НОР-а, IV/25. док. бр. 167, стр. 641.

рејону Гацка док се не ријеша питање попуне муницијом. Тражено је од Штаба 29. херцеговачке дивизије да је у томе помогне.¹²⁶⁾ Али на тај захтјев етигао је одговор да и 29. дивизија оскудијева са муницијом и да 16. муслиманска бригада, ако не може кренути у источну Босну због опасности да у том покрету буде разбијена - дође »к нама, ако вам је ту (тј. у рејону сјевероисточно од Гацка, примј. аутора) немогуће опстати...«¹²⁷⁾ Помоћ у муницији тражена је и од партијске организације са терена. Један од партијских радника у том крају изјавио је да би се она могла набавити ако Бригада има италијанских лира. Пошто Штаб није располагао новцем, та набавка је отпала.¹²⁸⁾ Тих дана је у Штаб 2. корпуса упућен и замјеник команданта Бригаде, Мирко Батричевић, са задатком да тражи муницију. Он је у том дјелимично успио. Добио је за 16. бригаду 2 пушкомитраљеза и 6.000 метака.¹²⁹⁾ У истом циљу је у Штаб 29. дивизије ишао и Мирко Брењо, замјеник политичког комесара Бригаде. И Штаб 29. дивизије такође је додијелио једну количину муниције за Бригаду.¹³⁰⁾ Начелник Штаба Дивизије и Штаба Бригаде су ријешили да се борбом дође до муниције, па онда да се крене у источну Босну. О томе су извјестили штабове 3. и 2. корпуса и 29. дивизије, од кога је тражено да 16. муслиманску бригаду узме у обзир у офанзивним дјевствима својих јединица на сектору Гацка.¹³¹⁾

У то вријеме у источној Херцеговини, гдје је оперисала 29. дивизија (10, 11. и 12. бригада), под чијом су командом била и два партизанска одреда (Јужнохерцеговачки и Сјевернохерцеговачки), биле су у току оштре борбе. Непријатељ (дијелови њемачке 369. дивизије са усташко-домобранским и четничким јединицама) настојао је да деблокира Билећу и да одбаци снаге 29. дивизије са комуникација. нарочито са друма Гацко — Билеће - Требиње, гдје су се водиле најжешће борбе и гдје су се налазиле наше главне снаге у Херцеговини.¹³²⁾

Шире подручје Гацка државе су јединице њемачке 369. дивизије (у јачини од око батаљона), усташко-домобранске снаге такође у јачини од једног батаљона и четничка гатачка бригада. Непријатељ се добро утврдио у Гацку и Фазлагиха Кули, који су му били ослонац у одбрани и у нападним дјевствима. Од наших снага у том рејону почетком маја 1944. године су оперисали: Пивски батаљон Дурмиторског НОП одреда (око 100 бораца са 4 пушкомитраљеза), 3. батаљон 11. херцеговачке бригаде (у селу Крстац) и батаљон »Вуле Скоко* (на гатачкој Површи).¹³³⁾ На ослобође-

126) Исто. док. бр 32, стр. 140-1. (У писму Штабу 29. дивизије Р. Петовар, између осталог каже и следеће: »Молимо вас да нас помогнете барем са минималним количинама маузерове муниције. Осгали смо потпуно - дословно потпуно без ње .«

127) Исто, док. бр. 21 и 40, стр. 110-111 и 158-9 Упоменутомо писму између осталог се каже: »Муниције нмама обанЈ ништа да бисмо вам макар колико изишли у сусрет. Слично је ета-М- и у нашим јединицама као и код ва о.

128) Џолтралке аутора и Рудија Петовара.

129) Чедо Миндеровић, цит. д. . стр. 405-6.

130) СЈебан.е Мирка Брен>е.

131) Зборник НОР-а, 1У/25, док. бр. 46

132) Ослободилачки рат, 2, стр. 226-7.

133) Зборник НОР-а, 1У/25, док. бр. 46 и 47

ној територији око Гацка по селима су постојали народноослободилачки одбори и команде мјеста (на Чемерну и Равну).¹³⁴⁾

Сутрадан по доласку у рејон Плужина, главнина 16. муслиманске бригаде (1. и 4. батал>он) са дијелом Пивског батаљона упућена је на положаје Равно - село Врба, а у резерви је остао 4. батал>он 2. крајишке бригаде (у Плужинама).¹³⁵⁾ Појава 16. муслиманске бригаде на правцу Плужине - Гацко у вријеме када је непријатељ предузимао концентрично наступање из Билеће, Стоца, Невесиња и Гацка ка Плани¹³⁶⁾ угрозила је положај непријатеља у рејону Гацко и Автовац. То је олакшало 10. и 11. бригади 29. дивизије да, 2. маја, одбаце непријатеља ка Гацку и Невесињу.¹³⁷⁾ Осјећајући притисак јединица 16. муслиманске бригаде, непријатељ је настојао да насилним извиђањем и активним дјевствима својих мањих дијелова прикупи о њој податке и спријечи њено приближавање Гацку и Автовцу.¹³⁸⁾ Већ 5. на 6. маја једна чета из немачке 369. дивизије (око 150 војника) и четничка Гатачка бригада (око 250 четника) напали су дијелове Пивског батаљона (на Равну) и истурену чету 4. батаљона (у селу Главци, изнад језера Клиње). Обавијештени о нашем распореду, а познајући добро терен, четници су се ноћу инфилтрирали кроз распоред батаљона. Једна њихова мања група провукла се на косе планине Лебршник. Ноћним нападом непријатељ је остварио изненађење и окружио чету 4. батаљона. Она је једно вријеме пружапа отпор а онда се јуришом пробила ка главнини свог батаљона.¹³⁹⁾ Том приликом погинула су 2 бораца, 1 борац је нестао, а тешко је рањен Асим Мујић, замјеник комесара батал>она.¹⁴⁰⁾ Борба је настављена и у току дана. Четничка група која је била продрла у позадину растјерана је, а напад четничке главнине, подржан од чете 369. дивизије и артил>ерије, био је заустављен на положајима 1. и 4. батаљона Бригаде. Пошто се оскудијевало у муницији, а ток борбе није пружао изгледе да се она заплијени од непријатеља, ријешено је да се Бригада повуче нешто уназад, у рејон села Врба - пл. Лебршник - село Изгори. Истовремено ка! и 16. муслиманска бригада и главнина непријател>а се повукла ка Гацку. Тог је дана (6. маја) у еастав Бригаде стигао, у село Изгоре, 2. батаљон са болницама.¹⁴¹⁾ Тиме се измијенио однос сна-

134) Сјећанч? аутора.

135) Е. Салцбергер Станко, биљепже, и историјат, стр. 20.

136) Ослободнлачки рат, 2, стр. 226.

137) О и<хл>еднлама које су настале ангажовањем 16. муслиманске бригаде према Гацку, Данило Комиспонић и Мухарем Креско у монографији 29. херцеговачка дивизија (Војноизданацкп занод, Неоград, 1979. године) на стр. 229 пишу сљедеће:

•Када је 2 маја 16. муслиманска бригада избила из Жупе шшке и код Берушице, Плетница и Дрампешне, неочекивано напала 4. баталлн четничке Гатачке бригаде и одбацила га према Гацку, одмах је ослабљ>ен напад (непријател>а, наша примједба) - јер је непријатељ извукао дио снага за заштиту својих угрожених леђа. Иницијатива која је предузета на невинском правцу, као и појава 16. муслиманске бригадекод Гацка, изазвали су покрет и непријател>еп концентричан нападни поЈггдак почео се незадрживо распадати».

138) Е. Салцбергер Станко, биљешке.

139) Исто. (У бил>ешкама се помиње да је та чета заплијенила пушкомитрал.ез »Бреду« и муницију).

140) Понгго је имао отворену фрактуру на нози, Мујића је чета прије него што је кренула у пробој склонила у један камењар. јер је оцијсн>ено да га не би било могуће изнијети... Наредне ноћи упућена је једна патрехла из батал>она која га је иребацила у бригадну болницу. (Сјећан*¹ Асима Мујића).

141) Зборник НОР-а, ГУ/25, док. бр. 32; Е. Салцбергер Станко, биљешке, Историјат, стр. 20

га на објекту Чемерно - село Врба. Смањењу непријателског притиска на 16. муслиманску бригаду допринијела је и активност дијелова 11. херцеговачке бригаде на друму Гацко- Билећа код села Степена.¹⁴²⁾ Међутим, четници су и наредних дана продужили активна дјјства с мањим јединицама. Вјероватно су били обавијештени да Бригада оекудијева с муницијом, па су настојали да је припуцавањем и нападима не само изнурвају, силећи је да држи јединице на положајима, него и да тропш мале залихе муниције. У тим нападима не једном се чуо њихов поклик: »Чекајте, трометковићи.«^{МЈ)}

Штаб 29. дивизије је планирао (7. маја) да средином маја са јачим снагама избије на сектор јужно од линије Кифино Село - Невесиње - Благај, па је у реализацији те намјере предвиђао да се 16. муслиманска бригада пребаци на простор сјеверно од линије Гацко - Невесиње. Послије тога би, координираним дјјствима, био изведен напад на непријателја у Гацку, а евентуално и у Невесињу.¹⁴⁴⁾ Међутим, када је обавијенген о томе да 16. бригада нема муниције,¹⁴⁵⁾ привремено је одустао од те замисли.¹⁴⁶⁾ Наредних дана је начелник Штаба 27. дивизије два пута указивао на потребу да 16. муслиманска бригада учествује у предвиђеним нападима дјјствима 29. дивизије. Међутим, због оперативне ситуације у том дијелу Херцеговине - до непосредног еадјјства није дошло, иако је, 15. маја, начелник Штаба 27. дивизије обавијештен (од Углеше Даниловића, члана ПК КПЈ за Босну и Херцеговину) о намјерама за напад на непријателја у Гацку у коме би учествовала и 16. бригада.

Имајући у виду ситуацију у том дијелу Херцеговине, начелник Штаба 27. дивизије и Штаб Бригаде су ријешили да 16. муслиманска бригада са баталлоном 2. крајишке бригаде, активним дјјствима на сектору сјеверно од Гацка олакшава напад на дјјства јединица 29. дивизије јужно од друма Гацко - Невесиње - Мостар.¹⁴⁷⁾

Тако је 16. бригада са баталоном 2. крајишке бригаде и даље самостално дјјствовала на сектору Гацка (Види скицу бр. 14) остварујући непосредно садјјство са мањим јединицама 29. дивизије (углавном, с 3. баталоном 11. бригаде и баталоном »Вуле Скоко«).

Послије борби 6. маја, Штаб Бригаде ја настојао да се непријателјевим активним дјјствима супротстави такође активним дјјствима јединица Бригаде. Тако је 4. баталон 2. крајишке бригаде, 9. маја увече, извршио препад на четнике изнад Автовца и избацио 10 непријателјских војника из строја и заплијенио знатне количине хране.¹⁴⁸⁾ Непријател. је три дана

142) Дани.чо Комненовић и Мухарем Кресо, цит. д., стр. 230-1.

143) Сјећање аутора. Чедомир Миндеровић је о томе забиљежио (цит. д. етр 401) следеће: »... борни су цео дан у шкриповима, на сунцу. Нисмо иснапили скоро ни једног метка за чигаво ово вријеме (док се Бригада помјерала од Равног према Чемерно, примј. аутора). Чекамо добро распоређеи на положајима и то, вјероватно, у извјесној мјери збунује и демобилише и иначе мојално слабијег непријателја«.

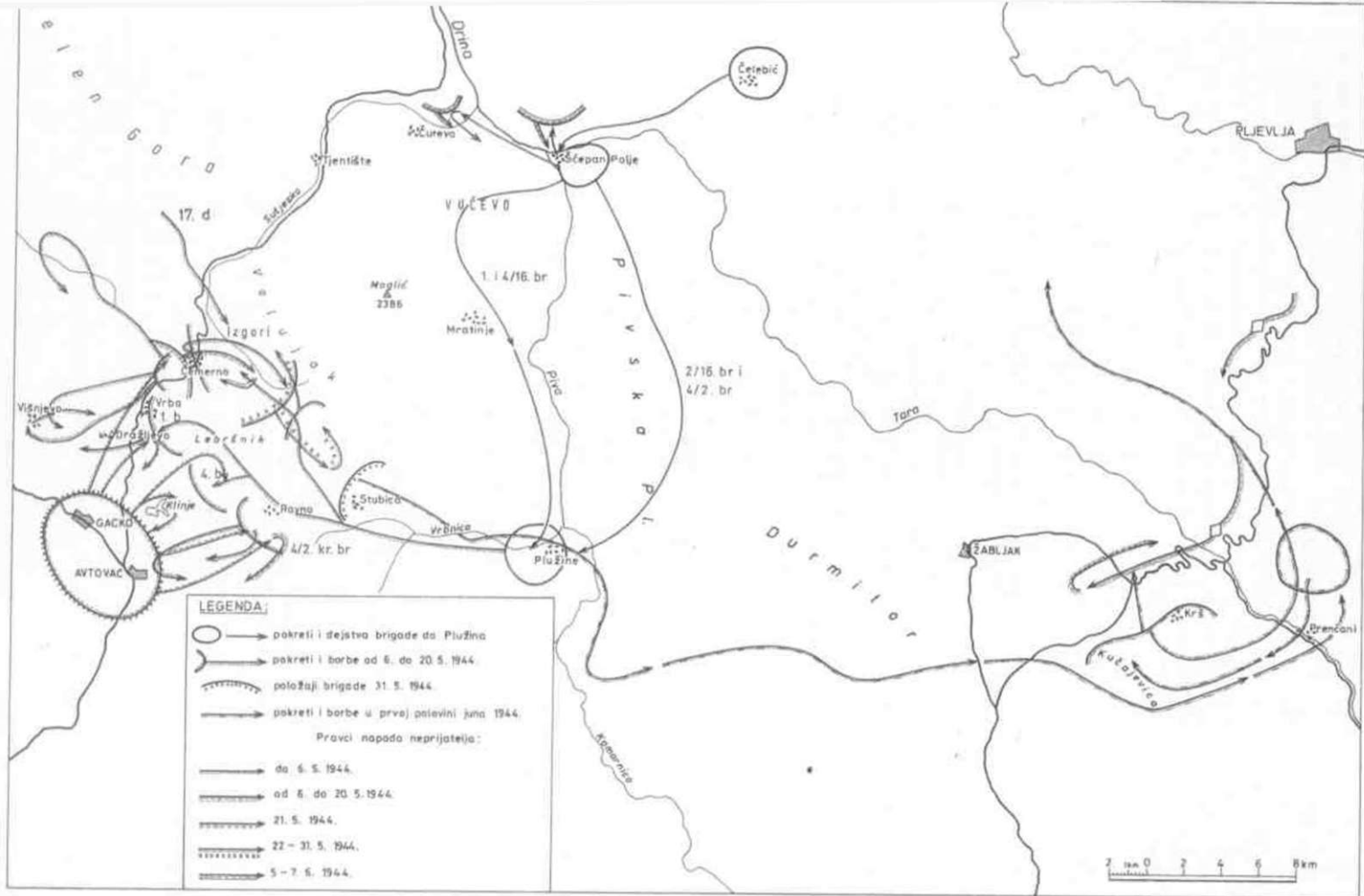
144) Зборник НОР-а, 1У/25, док. бр. 33.

145) Види напомене 126 и 127.

146) Зборник НОР-а, 1У/25, док. бр. 40 и 70.

147) Исто, док. бр. 46,67 и 65). (У допису од 10. маја. он је између осталог навео, да Бригада има: »... око 450 ефективних пушака, 30 аутоматских оруђа. 1 тешки и 2 лака бацача«),

148) Зборник НОР-а, 1У/25, док. бр. 46.

Skica br. 14

каеније (12. маја) предузео налад на четири (четничка) батаљона с тежиштем према батаљону 2. крајишке бригаде. Тај напад је одбијен. Четници еу се предвече повукли у Гацко уз губитке (према нашим подацима) од 3 мртва и 10 рањених. 1\бици Бригаде су били 2 мртва, 2 рањена, док је 1 борац нестao.¹⁴⁹⁾

У духу опште оријентације Бригаде, главнине 1. и 2. багалона су упућене 14/15. маја у претрее села Дражл>ево, Краварево, Вишњево и Брајчевићи, сјеверно од друма Гацко - Невесиње с циљ>ем да нападну четнике, ако на њих наиђу, и изврше реквизицију хране у кућама народних непријатеља, према списку који је дала Команда мјеста на Чемерну.¹⁵⁰⁾ Они нису наишли на четнике и послије извршене реквизиције повратили су се на своје раније положаје.¹⁶¹⁾

Наредни дани протекли су у борбама. Увече 16/17. маја кренули су 2. и 4. батаљон, са Штабом Бригаде, у чишћење рејона сјеверно од друма Гацко - Невесиње до села Бодежиште. На тај продор непријатељ је сутрадан (17. маја) одговорио нападом ка Чемерну, с циљ>ем да овлада тим превожем и доведе главнину 16. муслиманске бригаде у тежак положај. Око 250 четника и Нијемаца успјели су да послије петочасовне борбе потисну 1. батаљон на Рајац (к. 1409). Истовремено је друга непријатељ>ева група (састав: четиници и Нијемци) напала 2. и 4. батаљн. Пред сам напад четници су се успјешно послужили лукавством: у приближавању нашим положајима пјевали су партизанске пјесме, чиме су се представили као херцеговачки партизани. Тако су на превару убили Мустафу Мирицу,¹⁵²⁾ политичког комесара 2. баталлна, и Вељка Тешовића, командира чете из 4. батаљона. Међутим, та два батаљона су, и поред изненађења, успјела да се одрже на својим положајима (Живањ, триг. 1615 и триг. 1695) и да у току дана одбаце непријатељ>а. Успјешне борбе овог дана омогућиле су

1491 Исто, док. бр. 69

151) Исто, док. бр. 07

151) Е. Сачић?>гср Станко, биљешке.

152) свједок тог догађаја био је Радомир Мнловановић Лалс. Он је отоме у Бригадном листу (21. IX 1944) објавио чланак под насловом »Ие пуцај, неспоразум, чекајте!«, у коме је између осталог дао и сллде)«:

»То!- дана крм!>л смо на задатак. Нили смо Јако уморни... Кретили смо се према непријатељу који је пјевао шне партизанске пјесме и клинао Тит>- и Црвеној армији. Ишли смо у сусрет лажним партизанима. Пред нама је био један десетар... Мирица је вјеЈхиао«, на етаапл Милгишновић »да пред собом има IV батаљон XI хернеговачке бригаде. На размаку 10 до 15 метара одјекнуо је плутун из четничких пушака и митраљеза. Десетар се скотрл>ао »Не!, не, не пуцај«, внкао Је Мириш мапјући рукама.

•Несп!)хиум. чекајте!«

1ч>же еам окочио да избјегнем кишу метака. Окреиуо сам се према Мирици. Лежао Је за хорттовачким »шкрипом« и мотао рукама као да хоће да каже »превар>. издајници«. Сноде учлгелске. педагошке способности до краја је искоригтuo и. као шго је \чио лјец>! у шкачама, тако је он неуморно учио своје борце. Цијенио је он Муслиманску бригаду као рнјетко коју. Схпатио је добро Мееу улогу и чначај и зато је сие давао да се ома уздигне и оспособи за рредстоје!)С задатке. Знао је он прићи народу, одушевити га за нашу бо)/(у, ири • вући људе у наше редове, а онда сесавзаложити да их научи, преваспита, да од н>их створи пране наX)ше борце.

Кроз култ\rно-политичк>1 рад он се саживл>авао са боринма, уносио велар дух. кроз пјеему, забаннс печери и игре. Тачност и крајнл ревност, ударнички рад, одликовала га је у занршанал.у послова«.

На крај>, Лале ЈС још поменуо како су борци 2. бата!>ош над мртвим комесаром отпјсва.ми Негову омшмку борбену пјесм!.

да 18. маја 1. батаљон поново запосједне евоје положаје на Чемерну, а да 2. и 4. батаљон прокрстаре изворним дијелом долине Неретве.¹⁵³⁾

За то вријеме је 4. батаљон 2. крајишке бригаде стално био на положајима изнад Равна, на којим је успјешно затварао правац Автовац - Плужине. И према њему је непријатељ био активан. Тако је 18. маја предузео јачи напад. Али су Крајишки батаљон и чете Пивског батаљона тај напад одбили, нанијевши непријатељу губитке од 4 мртва и више рањених.¹⁵⁴⁾

Појачана активност непријатеља у Херцеговини а посебно у рејону Гацка била је резултат утицаја политичких одлука окупатора и инсистирања четничке врховне команде. Наиме, усташке цивилне и војне власти су покушавале да од њемачких команди издјејствују рјешење да се четничке јединице у источној Херцеговини ставе под њихову непосредну команду. Поелије састанка усташког генерала Вилка Бегића са командантом четничког Невесињског корпуса 12. маја у Гацку, коме су присуствовали и њемачки официри, Нијемци су одлучили да четничке снаге остану под њиховом непосредном командом. Очигледно, цијенили су да ће их тако ефикасније употребљавати против снага НОВЈ. Истовремено је и Дража Михаиловић више пута инсистирао да се појача активност четничких снага како би се уништиле снаге НОВЈ у Херцеговини. Тако он у поруци од 18. маја поред осталог захтијева: »... гледајте да муслимане што јаче закрвите са комунистима...«¹⁵⁵⁾

Непријатељ је 21. маја предузео поновни напад на Чемерно с циљем да се одбаци дијелови 16. муслиманске бригаде са превоја и да се изврши притисак ка долини Сутјеске, гдје се, у пробијању са Романије, налазила и водила врло тешке борбе 17. дивизије НОВЈ.¹⁵⁶⁾ И поред жилавог отпора 1. батаљона, непријатељ је тог дана овладао Чемерном.¹⁵⁷⁾ С ослонцем на њемачке снаге на Чемерну, четници су продужили напад и до краја дана 22. маја потисли батаљоне 16. муслиманске бригаде из Изгора на положаје: падине Волујака - Кук (к. 1821) - Лебршник. Једна чета 4. батаљона била је присиљена да одступи преко Волујака ка Трнавачком језеру.¹⁶⁸⁾

Штаб Бригаде је наредио да се по паду мрака изврши противнапад. На непријатеља у село Борје упућен је 4. а у село Брајчин Лаз - 1. батаљон. Међутим, тамо непријатеља у то вријеме више није било. Послије непрекидног двадесеточасовног марша у Изгоре је 22. маја у 20 часова стигла 17. дивизија НОВЈ. Примиривши њено приближавање, четници су се пред сам мрак повукли преко Чемерна.¹⁵⁹⁾ Извиђачке патроле батаљона откриле су да се у тим селима налазе наше снаге, па је у посл>еднзем тре-

153) Е. Салдбергер Станко, билешке и Историјат, стр. 20.

154) Зборник НОР-а, 1У/25, док. бр. 101.

155) Данило Комнсноић и Мухарем Кресо, цит. д., стр. 234-5.

156) Зборник НОР-а, 1^725, док.бр. 114. (Тај покрет 17. днви чија је вршила у оквиру замиели Врховног штаба да се са 2. пролетерском и 5. крајишком дивизијом пробије у Србију. То је био дио општег плана офанзивних дјејстава за ослобођење Србије).

157) Исто, док. бр. 212.

158) Е. Салдбергер Станко. билешке. Историјат, стр 20 <Та чета № преко Мратин>а и Стабне вратила у са<тав батаљона послје 3-4 дана тешког марша).

159) Зборник НОР-а, 1У/25. док. бр. 114

нутку избјегнута међусобна борба. Међутим, мјестимично дошло је и до пушкарања, али је оно, на срећу, брзо прекинуто и било без губитака.¹⁶⁰⁾

Седамнаеста дивизија је рано изјутра, 23. маја, наставила покрет ка долини Пиве.¹⁶¹⁾ У Изгорима је остала 16. муслиманска бригада са задатком да заштити тај покрет. Сутрадан се и она повукла нешто уназад и са мањим дијеловима заузела положаје на линији Кук (к. 1821) - Орловац (триг. 1985) - Трстеник (к. 1575), затварајући стазе које од Изгора, Чемерна, Драмешине и Автовца воде ка селу Стабни.¹⁶²⁾

На тим положајима 16. муслиманска бригада је остала до 31. маја. Тог дана, на њене истурене дијелове нападо је око 500 четника и Нијемаца, потпомогнутих јаком минобацачком ватром. Послије вишечасовне борбе, они су одбацили Бригаду на положаје изнад Стабне и Стувице. Пошто су оплљкали и попалили села Стубицу и Зукву, истог дана су се повукли.¹⁶³⁾

Тиме се завршио мјесец дана боравка и борби 16. муслиманске бригаде у Херцеговини. О томе какве је резултате остварила у том времену каже се слиједеће у монографији о 29. херцеговачкој дивизији:

»Послије једномјесечног боравка и борби са непријатељем код Гацка, 16. муслиманска бригада је крајем маја повучена у дубину ослобођене територије у Црној Гори и прикључила се 17. источнобосанској дивизији која се ту налазила... Тиме се завршила и њена непосредна борбена сарадња са снагама 29. ударне дивизије, у којој је пружио велику помоћ баш у мајском, критичном периоду ослободилачке борбе у Херцеговини. Њен допринос је био посебно значајан у искривању и јачању оружаног братства и јединства народа и народности Босне и Херцеговине у ослободилачкој борби.«¹⁶⁴⁾

Нешто касније, у закључку поглавља »Разбијање непријатељеве офанзиве«, између осталог се каже и ољедеће:

»Треба навести да су 16. муслиманска бригада, која је етигла на гатачки сектор, и 2. далматинска бригада, која је стигла у рејон Вилусе - Корје-

160) Претходница 4. Гмтаљона наишла је у једној колиби (код ГТалежа* испод ВољуЈака на борца 15. мајевичке бригаде, који је био родом из Срема. На саслушању је утврђено да су ПИОНИ искази поуздани. Али је баталон, поучен ранијим искуствима, опрезно пришао селу Борје у коме је наишао на преморепе јединице 15. мајеничке бригаде.

161) Требало је да батаљони извијесте Штаб Бригаде о резултатима напада. Али то нису учинили, јеруе умјесточетника нашпли најединице 17. дивизије. Штаб Бригаде је тада упутио патролу да испита зашто није бичо борбе, али се ни она није вратила. Послијесвитања прва колона 17. дивизије пошла је према Куку. Мислећи да се ради о непријатељу, командант Бригаде ЈС са позадинским јединицама организовао одбрану тог положаја. Кад се на питање ко иде, неко из колоне огласио да је то 6. бригада, командант је повјеровао да четници поново хоће да обману. па је иронично повикао: »Изволите шестобригадири, само напријед, много смо вас се пожељели!« Колона је продужила а испред ње је похитао Никола Звицер, командант баталона; када је био на стотињак метара од подожаја, повикао је да не пуцају. У шх.л>едлБем моменту је избјегнута међусобна борба (Сјећшм? Салима Перића).

162) Ноћу 25/26. маја на једном од тих положајаиаЛебрншику смрзнуо се Назиф Хусољић. родом из Градачца. и још један борац 4. батаљона. Били су у саставу за<једе. Неочекивано је дошла (хчуја, температура је нагло пала, а они преморени и слабо одјевени, истурени напријед, подлегли су тој непогоди (Сјећанл аутора и Сабита <Лапа>.

163) Зборник НОР-а, 1У/26, док. бр. 7, и Е. Салцбергер Станко, бил>еилке.

164) Даннло Комнсновић и Мухарем Кресо, цит. д., стр. 240.

нићи по одлуци Штаба 2. ударног корпуса, као и њихова борбена сарадња, имале знатан допринос за успјех 29. дивизије у сламању непријатељеве, мајске офанзиве.«¹⁶⁵⁾

Учвршћење јединица

Борбе и боравак у Херцеговини били су почетак једне прекретнице у морално-политичком и борбеном лику 16. муслиманске бригаде. Послије борби и губитака на Решетници и Козаревини, она се нашла у непознатом, врло пасивном крају, на тешком планинском земљишту и пред борбеним и лужавим непријатељем

Свој основни задатак - спречавање продора непријатеља према слободној територији Прне Горе - она је релативно лако извршила. У више напада које је вршио, непријатељу никад није пошло за руком да дубље продре, чак ни 21. маја, када је овладао Изгорима јер су га поподне тог дана баталони Бригаде зауставили на јаким положајима.

Али, свој други задатак - да борбом заплијени муницију и да крене за источну Босну - она није могла да оствари у току маја.

У свакодневним борбама које су се водиле против четничке Гатачке бригаде^ ослоњене на баталон њемачке 369. дивизије'- тешко је било доћи до плијена. Неколико ноћних напада, у које су ишли по један до два батаљона Бригаде и 4. батаљон 2. крајишке бригаде нису доносили очекиване резултате у плијену оружја и муниције. Послије дневних напада или препада четници су се извлачили и склшвали у упоришта у Гацком и Автовцу. Зато батаљони нису у селима наилазили на њихове дијелове. У дневним борбама, с обзиром на склоп земљишта и на то да су четници одлично познавали терен, тешко је било изненадити непријатеља и довести га у ситуацију да се не може извући. Поготово је то било тешко када су јединице Бригаде имале мало муниције (5-10 метака на борца, а 20-50 на пушкомитраљез),¹⁶⁶⁾ па се и сама Бригада није могла одсудније ангажовати у појединим борбама. Сем тога, било је мало услова да се засједама и препадима изненади непријатељ и тако дође до плијена. Оно што је у току борби било заплијењено тешко је могло да надокнади утрошено. Дешавало се да су поједини борци и десетине долазили у ситуацију да се боре готово без муниције. Тако је, на примјер, борац 2. батаљона Реџо Смајловић Нинан дочекао групу четника камењем, јер није имао више ни бомби ни метака.

Карактеристично је да у борбама ни Бригада ни непријатељ ни у имати веће губитке. Вјероватно је то последица не само тога што пије долазило до обостраног озбиљнијег ангажовања него и тога што је људство, које је ушло у Бригаду у фебруару, стекло борбено искуство и знало се боље прилагодити ситуацији на бојишту. Био је то знак борбеног учвршћивања јединица. Том је, свакако, допринијела и врло интензивна војна обука. И поред готово свакодневних борби и врло тешких услова живљења у јединицама се искориштавао сваки слободан час за војну обуку. Исто тако, био је интензиван политички рад. Борци су упозавани, поред те-

1651 Исто, СГЈ, 243.
166) Сјобалко аутра.
167) Заштита НОР-а, ГУ/25. док. бр 67

1651 Исто, СГЈ, 243.

166) Сјобалко аутра.

167) Заштита НОР-а, ГУ/25. док. бр 67

Сувољх војно-пшштичких догађаја - и са традицијама народа овог краја Херцеговине и Црне Горе. При томе се тражило да се оствари што при-снији однос према народу, да се на тај начин развија заједништво Срба, ' Ирногораца и Муслимана.

И поред необично тешких услова исхране, јединице Бригаде су се врло брижљиво односиле према имовини становништва. Није се десио ни је-дан случај самовољног одузимања стоке, жита и др. намирница, а рек-зизиција и конфискација се вршила диференцирано, преко органа на-родне власти. Јединице су прихватиле чињеницу да, ако народ гладузе - и оне морају гладовати. Све је то подигло углед Бригаде.¹⁶⁸¹

У току маја јединице Бригаде су организационо учвршћене и кадровски сређене. Извршене су сл>едеће кадровске попуне и измјене:

У1. баталлну, посл^{ије} погибије Садика Кадрушића, за команданта је по-ставл>ен Авдо Иширлија, за замјеника политичког комесара Радомир Миловановић Лале, а за обавјештајног официра поручник Давид Ђурић, до тада замјеник команданта 2. батаљона.

За команданта 2. батаљона дошао је поручник Мирко Симић, дотадашњи командант 4. батал>она, за политичког комесара Анте Башић, а за замје-шка команданта заставник Селим Зелинчевић, до тада командир чете а за замјеника политичког комесара Динчо Фалатар. Дотадашњи коман-дант 2. батаљона, поручник Петар Ђњатовић, ставл>ен је на располагање Штабу 27. дивизије. За обавјештајног официра 2. батаљона је поставлен Мехмед Мујбеговић, до тада замјеник команданта 4. батаљона. За коман-данта 4. батаљона поставл>ен је Омер Дедић, до тада командир чете. а за замјеника политичког комесара Станислав Пшпчевић Грцо.¹⁶⁹⁾

Истовремено је извршена попуна упражњених мјеста у ко.мандама чета. референата санитета и интенданата батаљона и других дужности у једи-ницама.

У овом периоду у Бригади је поклоњена већа пажња обавјештајној и из-виђачкој служби. На обавјештајне дужности у баташоне доведени су ис-кусни кадрови.

Поновно у саставу 17. дивизије

Штаб 3. корпуса је 31. маја обавијестио Штаб 17. ди-визије да се под његову команду привремено ставља 16.муслиманскабригада. ИстогаданајеШтаб2. кор-пуса, преко Штаба 29, дивизије, пренио ту одлуку и наредио да Бригада одмах крене најкраћим правцем за село Његобуђе и даље преко ријеке Таре у еастав 17. дивизије.¹⁷⁰⁾ Истовремено је Штаб 2. корпуса додијелио Бригади - од савезничке помоћи која је дотурена за 17. дивизију - 8 пушкомитраљеза, знатне количине муниције, 300 кг брашна и нешто одјеће и обуће и санитетског материјала.¹⁷¹⁾

1681 Сјећап>р аутора.

169> АВИИ, наредбе о премјештајима и постаљењима Штаба 16 муслиманске бригале, к 1112. 1715, 20/1-6 и 21/6.

170» Зборник НОР-а, 1У/25, док. бр. 159, и Зборник НОР-а, 1У/26, док. бр. 62, напомена 16. 171 > Ието и Историјат, стр. 21. Међу санитетским материјалом добијено је неколико канти дидитија. То је допринијело да се састав Бригаде ослободи вашки и опасности од пјегавог тифуса. Поред те основне и врло битне намјене, са дидитијем десила се једна епизода која

Покрет Бригаде у састав 17. дивизије почео је 2. јуна. Изјутра тог дана она је напустила положаје изнад села Стабна и Забрђе (на којима су остали дијелови Пивског батаљона) и упутила се у рејон села Плужине и Крстац, у долини ријеке Пиве.¹⁷²⁾ Одатле се у два дневна марша, испод Дурмитора, пребацила у рејон села Вирак (код Жабл>ака), а 5. јуна на десну обалу ријеке Таре, у рејон села Пренчани.¹⁷³⁾

У рејону Његобуђа налазио се аеродром на који су Савезници дотурили борбена и друга средства јединицама 2. корпуса НОВЈ и са ког су евакуисали рањенике за болнице НОВЈ у Италији. Да би то онемогућили, Нјемци су, управо 5. јуна, упутили из Пл>евал>а једну своју моторизовану борбену групу са задатком да се пробије до аеродрома и да привремено спријечи његово функционисање. На правцу наступања те њемачке борбене групе налазила се 4. крајишка бригада 5. дивизије. До предвече тог дана непријатељ ју је потиснуо, овладао Косаницом и предњим дијеловима избио на десну обалу Таре.¹⁷⁴⁾ Имајући непотпуна обавјештења о борбама на правцу Пл>евл>а - Ђурђевића Тара, Штаб 16. муслиманске бригаде је ријешио да батал>они преноће у селима размјештаја, у рејону Пренчана, а до сутра (6. јуна) у 3 часа заузму положаје источно од друма, на одсјеку Косаница - Ђурђевића Тара. Предвече тог дана је Штаб 2. корпуса, преко Штаба 5. дивизије, упутио наређење 16. муслиманској бригади да се постави фронтом према поменутој непријатељ>евој борбеној групи на линији Косаница - село Глибач,¹⁷⁵⁾ не знајући да је њоме непријатељ већ био овладао. Међутим, Штаб 5. дивизије био је мишл>ења да је корисније 16. муслиманску бригаду вратити на лијеву обалу Таре »да брани прелаз преко Таре ка Жабл>аку«. ¹⁷⁶⁾ Изгледа да се командант 2. корпуса сложио с тим предлогом.¹⁷⁷⁾ Ујутро 6. јуна је ухваћена веза са 4. крајишком бригадом и преко ње је, вјероватно, добијено наређење Штаба 2. корпуса да се 16. муслиманека бригада врати на лијеву обалу Таре (Види скицу бр. 14).¹⁷⁸⁾

Та одлука штабова 5. дивизије и 2. корпуса није била саображена ситуацији. Када је 16. муслиманска бригада кренула на лијеву обалу Таре (претходница - 2. батаљона у 12,45 часова, а главна колона у 14,45 часова 6. јуна), непријатељ је већ несметано форсирао ријеку.¹⁷⁹⁾ Бол>е би било

је (к-гала заламћена у Бригади. Двојица бораца из коморе, двојица браће близанаца, које су борци прозвали Јеђућ и Међућ, мислећи да је брашно, узели су једну канту и замолили домаћицу у Плужинама да им спреми пуру. Кад је она засула дидити у врелу воду, прашак се топио. па је онда додала нешто свог брашна. Некако је, на крају, успјела да справи нешто налик на пуру. Борци су се прихватили тог јела и послјије кратког времена су добили оштре болове а стомаи су им били јако надувени. У посл>едн>ем трснутку л>екар из дивизијске болнице их је спасио. Сјећан>е аутора.

172) Зборник НОР-а, 1У/26, док. бр. 7.

173) Зборник НОР-а, 111/7, док. бр. 272, и АВИИ, к. 1112, бр рег 13/2.

174) Зборник НОР-а, 111/7, док. бр. 284.

175) Исто, док. бр. 272, 275 и 276.

176) Исто, док. бр. 274.

177) Исто, док. бр. 275.

178) Е. Салцберггер Станко, биљешке, и Историјат, стр. 21.

179) Е. Салцберггер Станко, бил>ешке. У депеши Штабу 5. дивизије Штаб 2. корпуса јавл>а 6. VI у 14,30 часова: «... Непријатељ>ске патроле прешле Тару...» (Зборник НОР-а, 111/7, док. бр. 275).

да је Бригада задржана на положајима које је одредио Штаб Бригаде у својој заповијести од 5. јуна и да је с њих упућена у бочни напад на непријатеља. Она је тада имала муниције и више аутоматских оружја него раније и вјероватно би њено дјелство у бок непријатеља, кад је прелазило Тару, дало резултате. Поготово што је ноћу 6. јуна нешто даље, са западне стране, прешла у напад и 6. босанска бригада 17. дивизије. Овако се изгубило вријеме, јер је 16. муслиманска бригада, због кањонског карактера земљишта, добро изнурена тек касно увече избила у села на лијевој обали Таре.¹⁸⁰⁾

Тог дана у јединице Бригаде, док су се пеле уз литице на лијевој обали Таре, стигла је вијест о отварању другог фронта. Тај дуго ишчекивани догађај спонтано је поздрављен пуцњавом.

»Изишао народ из кућа па се чудом пита: „Што је то, другови, што пуцате?“ - пише о томе Ариф Тановић, руководиоца СКОЈ-а у 4. батаљону.

»Један борац каже весело: „Бако, отворен други фронт!“

„Шта ће вам, синко, више фронтава, зар вам није доста рата?“

„Не, мајко. то је други фронт за Швабу - то је наша велика побједа, то је управо почетак свршетка рата.“¹⁸¹⁾

Али бака је била оправдано забринута. Њој није било много до радовања због отварања другог фронта, јер су ту близу њеног села Нијемци заузели наш аеродром. Увече 6/7. јуна они су преко Таре пребацили око 40 моторних возила и ујутро продужили напад ка Жабљаку.¹⁸²⁾ Ујутро тог дана су и батаљони 16. муслиманске бригаде заузели положаје село Крш - планина Кучајевица са задатком да успоставе борбени контакт са непријатељем и спријече му даљи продор према Шавнику.¹⁸³⁾ Бригада је остала све до послје подне на заузетим положајима.¹⁸⁴⁾ Пошто су се **дубље у Санцаку** испољила дјелства јединица 5, 17. и 37. дивизије непријатеља се, угрожен тиме, у подне 7. јуна почео неочекивано извлачити преко Таре. Тада су мањи дијелови Бригаде предузели гоњење његових заштитница.¹⁸⁵⁾

Неочекивано извлачене Нијемаца изненадило је како 16. муслиманску бригаду тако и снаге 5. и 17. дивизије на друму Ђурђевића Тара - Плевла. Умјесто да се поставе изнад кањона и да доведу непријатеља у врло тежак положај, јединице на десној обали Таре слабо су контролисале комуникацију, па се непријатељ ноћу 6/7. јуна несметано повукао у Плевла. А 16. муслиманска бригада, ограничивши се на држање положаја, пропустила је, такође, прилику да, ангажујући јаче снаге у гоњењу, нанесе губитке непријатељу.¹⁸⁶⁾

180) У наређењу 3. дивизије од 6. VI у 20,40 часова, командант 2. корпуса каже: »Нијемци са тенковима и камионима наступају у правцу Негобућа...« (Зборник 111/7, док. бр. 277).

181) Бригадни лист 16. муслиманске бригаде, 21. IX 1944.

182) Зборник НОР-а, 111/7, док. бр. 284. (У овом обавјештењу Штабу 2. корпуса 29. дивизији, од 8. VI 1944. каже се да је непријатељ ујутро 7. VI продужио наступање у гравцу Негобуђе и Жабљак). Историјат, стр. 21.

183) Е. Салцбергер Станко, билешке, и Историјат, стр. 21.

184) Зборник НОР-а, ГУ/26, док. бр. 62.

185) Историјат, стр. 21.

186) Зборник НОР-а, П//26, док. бр. 62.

Послије тих бескорисних маневара, коли су донијели само замор јединицама, Бригада се код села Левер-Таре пребацила преко Таре и у Косаницу, 10. јуна, привремено ушла у састав 17. дивизије.¹⁸⁷⁾

Тог дана је Штаб 2. корпуса пононо оријентисао 17. дивизију на простор између Чајничка и Фоче, давши јој задатак да с пола снага овлада тим мјестима а да с другом половином врши притисак према Пл>евлима, с оријентацијом да у повољној ситуацији нападне непријатеље у том граду.¹⁸⁸⁾ У духу те одлуке, Штаб 17. дивизије оријентисао је 16. муслиманску бригаду ка Чајничу.

Долазак у састав 17. дивизије био је за Бригаду као цјелину, за сваког њеног борца и руководиоца, дан радости. Готово два мјесеца она је дјествовала самостално, без непосредног ослона на неку вишу јединицу, у врло тешким условима. не само због планинског и непознатог земљишта него и у великој оскудици свега - нарочито муниције. Наједном, сада је свега тога нестало, чете су живахнуле а поново се у њима вратила она ранија /кивост, оптимизам и самопоуздање. Тих дана, средином јуна, Бригада није више личила на ону јединицу из априла и маја.¹⁸⁹⁾ И по наређењу, и сами од себе, борци су се за два-три дана обријали, ошишали, искрпили одјећу, опрали, једном ријечју - синули.¹⁹⁰⁾ Тај нагли преокрет дошао је не само као посл>едица нромјене услова него исто толико, можда и више, упорног и истрајног дјеловшћа партијских и скојевеких организација у јединицама.

Из рејона Косанице 16. муслиманска бригада се упутила, 11. јуна, преко села Захума и Подковача ка Чајничу. Простор који је требало да запосједне држала је четничка Чајничка бригада. У напад су упућени: 2. баталли на непријатеља који се налазио у Чајничу, 4. ка селу Мил>ено, а 1. батаљон - ка селу Ифсар.¹⁹¹⁾ Из покрета, који је почео рано изјутра 13. јуна, баталли, када су избили у село Поникве, кренули су у напад. На положајима изнад чајница: Тројан (к. 1340) -Стражица (триг. 1439) - Оруфица (триг. 1311) било је око 100 четника. Енергичним нападом дијелова 2. и 4. батаљона непријатељ је збачен и натјеран у бјекство. Одмах послје тога је 2. батаљон ушао у Чајничу. а остали баталли избили су у предвиђене рејоне.¹⁹²⁾ За примјерно извршење задатка у овој борби, штаб Бригаде је похвалио 3. чету Другог и 3. чету Четвртог батаљона.¹⁹³⁾

На простору између Фоче и Чајничка 16. муслиманска бригада је остала све до 7. јула. Тај временски период искоришћен је за прогон и хватање четника који су се у мањим групама крили по шумама и урвинама. Извршене су и двије тзв. економске акције против четника источно од друма Чајничу - Горажде, ради набавке хране и кон>а. Сем тога 2. батаљон је, са дијеловима 2. крајишке бригаде, водио борбу против Нијемаца на положајима изнад десне обаче Дрине, преко пута Устиколине. Сва та

187) Исто.

188) Исто.

189) Игоријат, стр. 22, и сјећање аутора.

190) АВИИ, к. 1112. рег. бр. 14/2.

191) АВИИ. зајовијест Штаба 16. муслиманске бригаде за 13. VI 1944. к. 1112. бр. рег. 15/2.

192) Зборник НОР-а, ГУ/26, док. бр. 62, стр. 250, Е. Салцбергер Станко, билешке.

193) АВИИ, к. 1112, бр. рег. 24/6.

Јединице 16. муслиманске брш-аде у Тузли септембра 1944. године.

ситна борбена дјејства дала су резултате. Ухваћен је један број четника, онемогућено њихово окуплџе и знатно паралисана четничка организа-Шћа на терену. Међутим, и они су у почетку засједама неколико пута изненадили и ранили неколико курира и бораца а једног су и убили.¹⁹⁴⁾

У слободним часовима вршена је интензивна војна обука са неколико бојних гађања (јер је било муниције), појачан је политички, а оживио и културно - просвјетни рад у јединицама. Сред и ном ју на је дивизијска културна екипа дала успјелу приредбу за борце 16. муслиманске бригаде у Чајничу. Кадровски састав Бригаде је посебну пажњу поконио политичком дјеловању међу становништвом. Одржано је више разговора и конференција на којима су изабрани народноослободилачки одбори. Тако су 28. јуна одржане конференције с народом на којима су изабрани сеоски НО одбори и општински НО одбор за општину слатинску. Батаљони су у селима гдје су се налазили и у Чајничу дали неколико приредби, а посебно су свечано прославлени, заједно с народом, Видовдан и 2. јули - дан формирања 17. дивизије. У част годишњице 17. дивизије У јединицама Бригаде је организовано петнаестодневно такмичење из свих области живота, рада и борбе, па су најбољи борци и старјешине посебно похваљени и награђени. Делегација Бригаде, у којој су били представници свих батаљона, учествовала је на прослави годишњице Дивизије у Чајничу. Тако добар и интензиван политички рад и брижљиви од-

194) Е. Салцбергер Станко, биллнже, и Историјат, стр. 22. (Један од тих напада извршен Је на команданта 1. батаљона, Авду Иншрлију, који је у пратњи двојице курира ишао у Штаб Бригаде. Аидојеостаоиповријеђен, један курирје погинуо. а други - рањен. Чедомир Миндеровић, цит. дј., стр. 415)

нос према народу дали су резултате. У дивизијском операцијском дневнику констатовано је сљедеће: »На сектору наше дивизије становништво се у извјесној мјери враћа својим кућама и може се констатовати да је престало неповјерење становништва према нашем НОБ-у, нарочито на сектору XVI муслиманске НОУ бригаде«. ¹⁹⁵⁾

Међутим, и поред тога свега, на простору гдје је боравила Бригада се није могла попуњавати. Муслиманско становништво је у већини избјегло због терора четника а од српског становништва по селима углавном су били старци, жене и дјеца. ¹⁹⁶⁾

У том времену су у неколико наврата савезнички авиони дотурали у рејон села Поникве, за 17. дивизију, већу количину оружја, муниције, одјеће и обуће и друге опреме. Дио тог материјала додијелен је 16. муслиманској бригади. Готово сваки борац је добио ципеле а већина у униформи, кошуље и џемпери. Међу борбеном опремом добијен је 1 минобацач 82 мм, око 10 ручних бацача (ђонбула), неколико противтенковских пушака, 100 кг експлозива и др. То је омогућило да се формира чета пратећих оружја у саставу: вод минобацача, минерски вод и противтенковско одјељење, у 1. и 4. батаљону - противтенковска одјељења, а у 2. батаљону - минобацачко одјељење. ¹⁹⁷⁾ Крајем јуна Бригада је имала 441 борца (од тога 49 другарица). ¹⁹⁸⁾

Такође, у овом времену извршене су кадровске попуне. У 2. батаљону за политичког комесара постављен је Динко Фалатар, до тада замјеник политичког комесара тог батаљона, а за замјеника политичког комесара - Ђамил Казазовић, који се вратио из болнице. За командира пратеће чете постављен је Мустафа Бегановић, а за политичког комесара Анте Башић до тада политички комесар 2. батаљона. ¹⁹⁹⁾

Средином јуна 1944. године главнина 16. муслиманске бригаде (1. и 2. батаљон) помјерена је у шири рејон села Слатина, са задатком запосједања положаја (Бањача, Раскршће, Голи врх и Капак) на гребену који доминира десном обалом Дрине и да дјелује (путем прикривених засједа) на комуникацији Горажде - Фоча. ²⁰⁰⁾ Тих дана требачо је да Бригада крене у састав своје дивизије, па је због тога Штаб 3. корпуса наредио 21. јуна 27. дивизији да је прихвати на Романији. ²⁰¹⁾ Међутим, у Штабу тог корпуса ускоро се јавила идеја да се 16. муслиманска бригада задржи у саставу 17. дивизије, а да умјесто ње у састав 27. дивизије дође 15. мајевичка бригада. У том смислу је Штаб Корпуса упутио 28. јуна предлог Врховном штабу, образлажући га тиме што би се доласком 15. мајевичке бригаде »... озбиљније могло прићи рјешавању ситуације на Мајевници, а Мус-

195) Зборник НОР-а, **IV/21**, док бр. 4, 1У/28, док бр. 1, Е. Салцбергер Станко, билешке, и Историјат, стр. 22.

196) Сјећанье аутора.

197) Е. Салцбергер Станко, билешке, Историјат, стр. 22.

198) Зборник НОР-а, Г/727, док бр. 4. (Тада су јединице 17. дивизије имале сљедећа бројна стања: 2. крајишка бригада - 589. 6. источnobосанска - 381 и 15. мајевичка - 415 бораца и старјешина).

199) АВИИ, к. 1112, бр. рег 26/6.

200) Зборник НОР-а, ГУ/26, док бр. 77 и АВИИ, к. 1112, бр. рег. 20/2.

201) Зборник НОР-а, 1У/26, док бр. 81.

лиманска бригада била би на терену (мисли се на рејон Фоче, Горажда и Чајничка примј. аутора), гдје моментално има највише услова за рад и ојачање.²⁰²⁾ Али тај приједлог није прихваћен.

Полазак Бригаде за источну Босну је донекле одложен и новонасталом ситуацијом у долини Дрине. Када је 1. пролетерска дивизија (у покрету ка Србији) избила у рејон Калиновика, непријатељ је настојао да јој спречи прелазак преко Дрине. У том циљу он је са јаким снагама (Нијемци, усташе, четници, милиција) од Сарајева и Горажда пошао ка Фочи, гдје су били распоређени батаљони 2. крајишке бригаде. Они су још 3. јула ухватили везу са јединицама 1. пролетерске дивизије. Штаб 2. корпусе је наредио Штабу 17. дивизије да са двије бригаде остане на сектору Фоча - Чељебићи до доласка снага 1. пролетерског корпуса, а да друге двије бригаде помјери према Плевљима и друму Плевља - Ђурђевића Тара. У духу те наредбе 2. крајишка и 16. муслиманска бригада остале су у својим рејонима.²⁰³⁾

Још ноћу 3/4. јула, непријатељ је пребацио преко Дрине једну групу (50-60 војника - Нијемаца), која је запосјела Крчино брдо (триг. 844). Брзим и енергичним нападом 2. батаљона 16. муслиманске бригаде и најближих дијелова 2. крајишке бригаде та непријатељева група етјерана је с тог положаја и присиљена да се спашава пливањем преко Дрине. Из докумената тројице мртвих непријатељевих војника који су нађени на Крчином брду видјело се да припадају 7. СС-дивизији.²⁰⁴⁾

Али у току 4. и ноћу 4/5. јула непријатељ је појачао своје напоре да продре у Фочу и одбаци 16. муслиманску бригаду, која је угрожавала саобраћај на друму Горажде - Фоча, дјествујући са десне обале Дрине. Његове главне снаге наставиле су надирање од Устиколине лијевог обалом Дрине, а помоћне (око 300 војника) пребациле су се преко Дрине код Цвилина, заузеле дио Крчиног брда и продужиле наступање ка Корјену (к. 1023), 4 км сјевероисточно од Фоче. Тим продором непријатељ је угрозио нашу одбрану тог добрим дијелом порушеног града. Да би олакшао ситуацију код 2. крајишке бригаде, Штаб Дивизије наредио је 16. муслиманској бригади да поуздано држи Крчино брдо, а да из позадине нападне непријатеља који се кретао према Корјену. У врло напорним борбама у току ноћи 4/5. и 5. јула 2. баталон је зауставио непријатеља на Крчином брду²⁰⁵⁾, а 1. батаљон је остао на положајима Капак - Голи врх, док је његова засједа с десне обале Дрине, преко пута села Хан-Осаница, онеспособила два непријатељева камиона који су се кретали ка Устиколини.²⁰⁶⁾

При крају дана 5. јула јединице 13. пролетерске бригаде »Раде Кончар« смијениле су 16. муслиманску бригаду на положају Крчино брдо²⁰⁷⁾, гдје

202) Зборник НОР-а 1У/26, док. бр. 118, стр. 451.

203) Зборник НОР-а, 1У/27, док бр. 62.

204) Зборник НОР-а, 1У/28, док. бр. 1. Историјат, стр. 22.

205) Зборник НОР-а, 1У/27, док. бр. 62. и Историјат, стр. 23.

Зборник НОР-а, 1У/28, док. бр. 1 и 49. У извјештају Штаба 1. пролетерске дивизије замијена је 16. муслиманска бригада са 2. крајишком при опису борби и преузимању положаја на Крчином брду, Капку и Голом врху.

206) Е. Салцбергер Станко, биљешке, и Историјат, стр. 23.

207) Зборник НОР-а, 1У/27, док. бр. 23. и сјећање аутора. Понгго је смјену на Крчином брду тешко било извршити по дану, ријешено је да се то уради током ноћи. Али штаб баталона

се **ЈШ** налазио непријатељ. Бригада Је по добијеном наређењу изврши. т покрет до Метаљке (на друм- Чајнице - Плеаља) и 8. **Јула**, по наређењу Штаба 3. корпуса, кренула у састав своје - 27. дивизије.²⁰⁸

из 13. бригаде, чији је командант био Динко Глажар, покушао је да збаци непријатеља с Крчиногбрда. И поред упозоравања јетотешко учинити дану и да јенепријатељак-упућена је једна мања група бораца (у јачини до једног вода) - али ју је непријатељ одмах одбацио. Увече 5/6. јула су оба баталона (2. баталон 16. и баталон 13. пратетерске) извршила заједнички напад, али нису могли збацити непријатеља.

208) Зборник НОР-а, 1У/27, док. бр. 62, Е. Салцбергер Станко, билешке